

Napút-füzetek

40.

Szücs Ákos

Fellebben a tunika

Kultúrtörténeti esszék

A nők bizony ravaszak

Hogyan lett Vénusból rabszolga

– Te vagy az a Winnetou, aki ököllel le tud ütni egy grizzly medvét? – Én! – És te vagy az a Winnetou, aki meg tud enni egy fél bölényt? – Én! – És te vagy az, aki naponta hússzor szokott közösülni? – Nem, az a húgom. – No igen, Freud dr. szerint a nők csonkának és alacsonyabb rendűnek érzik magukat a férfiaknál, ugyanis irigylük ellenkező nemű polgártársaiknak azt a testrészét, ami nekik hiányzik. Ez a péniszirigység. A női pszichológusok szerint viszont egyrészt Freud dr. egy hülye, másrészt a férfiak irigykednek a nők – viccben fent vázolt – adott esetben szinte korlátlan szexuális képességére, és attól szoronganak, hogy a nők lecserélik őket egy náluk alkalmasabb férfira. Bármi is az igazság, az biztos, hogy a nőkkel azért elég sok baj van.

A történet Évával kezdődött, aki tulajdonképpen egy másodrangú teremtmény, hiszen Isten őt nem közvetlenül teremtette, mint Ádámot, hanem a férfi oldalbordáját használta e célra. (A nők szerint ez érthető, hiszen minden remekmű előtt kell egy piszkozat.) A második gond vele az, hogy kíváncsiságból megszegte az isteni parancsot, evett a tudás fájának gyümölcséből, sőt, ő vitte bele a bűnbe a szófogadó, jó szándékú, naiv Ádámot is. A női kíváncsiság eredménye ugyanis egy lesüllyedt, megromlott, élehetetlen világ lett, amelyben jelenleg próbálunk meg létezni. A görögöknek is megvan a maguk létrontó első asszonya, akit Pandorának hívtak. Őt az olümposzi istenek minden széppel és jóval megajándékozták, de Hermész hazugságot, csábító szavakat, tolvajtulajdonságokat is adott neki. Pandora is csak egy dologtól lett eltiltva, egy szelence kinyitásától, de persze egy nő képtelen ellenállni kíváncsiságának, s kinyitotta a tiltott szelencét, így a világra szabadult minden rossz: betegség, öregség, bánat, háború. Mikor Pandora rémülten becsukta, már csak a remény maradt benne vigaszul. A női kíváncsiság tehát romboló, pusztító jellemvonás. (A férfiak kíváncsisága viszont nemes érdeklődés a tudomány és a filozófia iránt, s így társadalmi haszna tagadhatatlan.) Mindkét történetben szembetűnő azonban az a tény, hogy egyik isten sem indokolja meg azt, hogy miért tiltja meg az alma, illetve a szelence kipróbálását! Vagyis a tilalom egyetlen célja az, hogy a nő azt megszegje! Az első asszony tehát eszköz csak az istenek kezében, vészterhes adomány, aki azért teremtett, hogy az életet megkeserítse. A harmadik emblemikus nő Heléna, aki a világ leggyönyörűbb nője volt, s szépségével, vonzerejével és állhatatlanságával sodorta bele a világot a véres trójai háborúba. Előttünk áll tehát a három női főbűn: kíváncsiság, erotikus vonzeró, állhatatlanság. De miért pont ez a három? A válaszkísérlethez vissza kell repülnünk az időben néhány évezredet. Aki az őskor vége és az ókor kezdete közötti átmeneti időszakot tanulmányozza, egy meglepő jelenségre lehet figyelmes. Míg az őskor végi művészet legjellemzőbb tárgya a Vénusz-szobor, pár ezer év múlva az ókori keleten a nő teljes alávetettségben él, s bűneit brutális kegyetlenséggel torolják meg. De hát mi történt itt? Hogyan lett Vénusból rabszolga? A válasz – természetesen – a szexualitásban rejtőzik.

Az emberelődök húsz-harminc fős hordákban éltek, s így próbálták fajukat tovább örökíteni. Természetes volt, hogy minden közös tulajdonnak szá-

mít, a nöstény is. Az állatvilághoz hasonló szabad szex alakult ki, mindenki mindenkivel korra, családi kapcsolatra való tekintet nélkül. A jégkorszak vadászársadalmaiban azonban megváltozott a helyzet, a nő kiemelt tiszteletet kapott. Miért? Mert utódot tudott világra hozni. Minden jel arra mutat, hogy a férfi-hím nem ismerte föl azt a tényt, hogy az utód a közösülés terméke! Egy jégkorszaki vadász nem figyelte meg az állatok hétköznapijait, egy pározó állatban is csak fehérjeforrást látott, s hogy a világra jövő kölyök ennek az aktusnak a következménye, ahhoz logikai szálon nem jutott el. A saját életében sem. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a jégkorszak nagyon sok női szobrot hagyott hátra, de férfiszobrot egyet sem!!! Ezeket a Vénusz-szobrokat ugyanis férfiak csinálták, akik éltek a maguk hétköznapi életét: ettek, ittak, vadásztak, párosodtak, és fogalmuk sem volt arról, hogy ezen hétköznapi tevékenységek egyike hozza létre az élet csodáját. Ezt kizárólag a nőknek tulajdonították. A nő volt a csoda! Aki – látszólag – a semmiből egyszer csak domborodni kezd, s világra hoz egy új életet. Honnan? Hogyan? Senki sem tudta. A nő sem. A jégkorszaki Vénusz-szobroknak nincs arcuk, kezük is ritkán, viszont van hatalmas faruk, combjuk, mellük. A szobrok tehát nem portrék, nem egy bizonyos nőt ábrázolnak, hanem a férfi áhítatos hódolatát e csoda megvalósítója, a női nem iránt. A kövér, terhes, szülés előtti nő olyan volt szemükben, mint a szivárvány: érthetetlen, megmagyarázhatatlan, de megindító és gyönyörű!

A földművelés és az állattenyésztés elterjedésével azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Az ember hétköznapi életét a karámba zárt állatok gondozásával töltötte, s agyában egyszer csak elkezdtek összeállni a mozaikkockák. Ha az állatok pázás után néhány hónappal utódot hoznak a világra, akkor lehet, hogy az ember pázásának is ilyen következményei vannak!? Megtörtént az egyik legnagyobb felfedezés az emberiség történetében: a férfi magjának segítségével történik a megtermékenyítés! (Hitetlenkedő olvasóimnak hadj ajánljam figyelmébe azt a tényt, hogy a fákról több millió alma lehullott az évezredek során, mégsem jutott eszébe senkinek Newtonig erről a tömegvonzás törvénye.) És innentől kezdve minden megváltozik. A hordából család lesz, a szabad szexből monogámia, legalábbis a nő részéről. A férfi magjából pedig a férfi utóda születik, aki továbbviszi a vérvonalat, örökli a földet, a házat, az állatokat. A férfi szempontjából tehát létfontosságú kérdés az, hogy nője csak vele közösüljön, hiszen a vérvonal csak így biztosítható. És akkor most már érthető számunkra, hogy az ókori törvényekben miért büntetik a házasságtörő nőt agyonveréssel, elégetéssel, megkövezéssel. Mert a vérvonal továbbélését veszélyezteti. A férfi csélcapsága ezért megbocsátható, hiszen ha ő prostituálttal, hetérával, ilyen-olyan nővel hál, akkor magját a szélbe szórja, s nem veszélyezteti a családi vérvonalat, a családi öröklést. És ekkor értjük meg azt is, hogy mi a baj a női kíváncsisággal. A nő feladata a biológiai lét újratermelése, a férfié a társadalom fenntartása és fejlesztése. A kíváncsi nő, mint Éva és Pandora, tehát – szimbolikusan – a társadalom szerkezetét veszélyezteti, a vonzó, szép és állhatatlan Heléna pedig a társadalom alapegységét, a család épségét. Érdekes ennek tükrében, hogy a női emancipáció első lépcsőfoka szintén egy tiltás volt, a bibliai: Ne paráználkodjál! Ez a törvény ugyanis egyaránt (!) vonatkozik nőre és férfira is, tehát a férfi félrejárása is elítélendő lett.

A nagy áttörést azonban Jézus hozza meg, aki a nőket – még a megkövezendő paráznákat is – a férfikkal egyenlő lelki-szellemi lényekként kezelte, s ezzel a huszadik századig ismeretlen nemi egyenlőség előtt tárta ki a kaput. Nem rajta múltott, hogy nem így alakult. Érdekes ezek után, hogy azok, akik Éva édenbeli viselkedéséből a női nem egészére nézve vontak le örök tanulságokat, a történet folytatására nem fektettek semmilyen hangsúlyt. Pedig érdemes lett volna. Ádám ugyanis ezt mondja az Úrnak: „Az asszony adott a fáról, akit mellem rendeltél, ezért ettem.” Ezt a sunyi, gerinctelen ámulást pedig nem érezték az egész férfinemre jellemzőnek, miként azt sem, hogy Ádám a felelősséget azonnal az asszonyra, sőt az őt megteremtő Úrra (!) keni. Persze tudjuk: a történelmet évszázadokon keresztül a férfiak írták.

Házasság és házasságtörés

(Az ókori Kelet)

Az ókor kezdetére tehát a hordából család lett, s a nő házastársi hűsége ezen új emberi közösség kulcskérdésévé vált. A kor nőjének azonban nem volt túl sok választása. Vagy családban élt és vállalta a szinte rabszolgalétet, vagy szingliként éhezett, koldult, illetve teste áruba bocsátásából próbált megélni. Egyik sem volt túl vonzó alternatíva. Maradt tehát a család, annak minden nyűgével együtt.

A világ első törvénygyűjteménye érdekes módon tükrözi a női lét különös kettősségét. Hammurabi törvényei a nő házasságtörését vízbe fojtással büntetik, ugyanakkor a fogságba esett katona feleségének csak addig kellett otthon várakoznia, míg volt ennivaló a kamrában. Ha az elfogyott, senki nem róttá meg a hűtlenségéért, elköltözhetett egy másik férfihoz. Míg a férj „vagyonát szétszóró”, „eljárógató” nőt kivégezték, ha a férfi új feleséget hozott a házhoz (akkoriban még volt ilyen), a régít is köteles volt eltartani. Vagyis, ha a nő betartotta a férfivilág szigorú törvényeit, komoly biztonságot és védelmet élvezhetett. A férfi házasságtörésének szankcionálásáról azonban különös módon nem rendelkezett a bölcs király.

Mózes viszont annál inkább. Az ószövetségi törvények Hammurabiéhoz képest sokkal fairebbek, ugyanis nemcsak a nő, hanem a férfi házasságtörésének is halál a büntetése. Persze találunk itt számtalan újdonságot is. Ilyen például a tisztátalan fogalma. Nemcsak fogyasztásra alkalmatlan állatok lehetnek ugyanis tisztátalanok (sertés, teve, nyúl, szirti borz), hanem a nők is. Egyesek ugyanis képesek voltak menstruálni, s ilyenkor nemcsak ők, hanem amihez hozzáértek, az is tisztátalanná vált. Volt még emellett egy másik rendkívül tisztátalan női tevékenység is: a szülés. Ez után 40 napig otthon kellett lennie az anyának, s nem léphetett be a templomba. Ez abban az esetben módosult csak, ha az újszülött leány lett, ekkor ugyanis 80 napig maradt tisztátalan az illető hölgy. Úgy látszik, a lányok ab ovo tisztátalanabbak voltak. (Persze, ne legyünk igazságtalanok, egy férfi is lehetett tisztátalan, például: „...aki éjszakai magömlés folytán beszennyeződött, hagyja el a táborát és ne térjen vissza”, csak alkonyatkor, mikor már megmosakodott.)

A házasság szentségét viszont itt is brutálisan kegyetlen törvények védték. Nemcsak a nőt, a férfit is halállal büntették, ha nemi kapcsolatot teremtett valaki mással, menyével, mostohalányával, más feleségével, illetve ha feleségül vett egy asszonyt és annak az anyját is! Az ókori Izraelben a többnejűség elfogadott volt, bár ez az utóbbi eset egy kicsit ma már furcsán hangzik. Ha viszont meghalt a férj, az ő fiútestvérének kötelessége volt feleségül venni fivére özvegyét. Ha ezt nem óhajtotta, a sógorasszony bepanaszolhatta a véneknél, sőt a vének előtt szemén is köphette az aljast.

E régi szép időkben a válás roppant egyszerű volt. Ha a férj elégedetlen volt nejével, egyszerűen megírta a válólevelet, és hazaküldte a menyecskét apuhoz. Volt azonban néhány eset, mikor a válást megtiltották! Az egyik ilyen a nemi erőszak volt. Na persze a minősített esete. Ha egy férfi a határban megérintett egy nőt, kivégezték. Ha viszont a városban erőszakoltak meg valakit, a lányt is kivégezték. Úgy okoskodtak ugyanis, hogy a határban hiába kiabál szerencsétlen nő, esélye sincs. A városban viszont, ha nem kiabált, akkor biztos kedvée volt a dolog, s ezért ki kell végezni a cafkát. Izraelben a büntetés egy páratlan formája is szokásban volt: a válás tilalma. Nézzük meg, mikor alkalmazták ezt a különös törvényt. Ha például valaki egy el nem jegyzett szűz lányt erőszakolt meg, 50 ezüstsékelt kellett fizetnie a lány apjának és – halmazati büntetésként – feleségül kellett vennie az áldozatot, úgy, hogy élete végéig nem válhatott el tőle. A másik ilyen eset az volt, ha egy férj a nászéjszaka után bepanaszolta a feleségét, hogy nem volt szűz. Ez esetben a lány szüleinek joga volt a véres lepedővel érvelni a bölcsek előtt (körbehordozták a városon, miként őseink a véres kardot), s ha bebizonyosodott a férj álnoksága, bottal jól megverték, és megtiltották neki örökre a válást. Az ókori Izraelben bölcs emberek éltek. Ismerték a női bosszú alaptörvényét: ha a férjed gyötör, becsap, megcsal, megaláz, ne válj el tőle! Maradj vele, és tedd pokollá hátralevő életét!

Mózes sok nővédő törvénye közül azonban van egy egészen páratlan is. Ha elfogadjuk azt az alapvetést, hogy törvényben azt szokták szabályozni, ami gyakran előfordul és problematikus egy adott közösség számára, akkor meglepve állunk az alábbi törvény előtt. Ez ugyanis a következőt tartalmazza: ha két férfi összeverekszik (szokványos eset), s verekedés közben egyik felesége oda-szalad (még ez is elképzelhető), s aki a férjét üti, verekedés közben „...kinyújtja kezét és megragadja (a nő) szeméremtestét(!), könyörtelenül vágd le a kezét!” Hát, ez így ebben a formában ma már viszonylag ritkán fordul elő.

Egyiptomban viszont a nő nem volt olyan kiszolgáltatott, alárendelt helyzetben, mint a Kelet más országaiban. Sőt, olyan jogokat élvezett, mint egy korban sem a XIX. századig. Vagyonával szabadon rendelkezhetett, törvény előtt egyenlő volt a férjével, sőt ő kezdeményezhette a válást is, ha úgy tartotta kedve. Gyakori volt a szerelmi házasság is, amely a kor más népei számára elég szokatlannak tűnt. Morgott is Hérodotosz, mikor Egyiptomban járt. A történetírás görög atyja felhőborítónak tartotta, hogy az egyiptomi nők nem engedelmessé válnak férjüknek úgy, ahogy szerinte illenek, le kéne csavarni nekik néhány pofont. Az egyiptomi nők voltak az egyetlenek a korban, akik egzisztenciálisan sem mindig függtek a férjüktől. Találunk köztük írnokot, papnőt, énekest, orvosnőt, sőt olyat is, aki szövőműhely vagy parókakészítő-műhely tulajdonosa. De az egyiptomi nők külsejükre is kényesek voltak. Rendszeresen

fürödtek, eljártak a kor masszázsszalonjába, szemöldöküket pedig egy helyes kis ezüstcsipesszel tépkedték. Ólomból szürkésfekete szemfestéket készítettek, s ezzel húzták ki a szemüket olyan szép mandulaformára, mint a képeken látható ma is. Vörös vasoxidból készült az arcpirosító és a rúzs, s egy henna nevű anyagból a vörös „körömlakk”, mellyel nemcsak a körmüket, hanem a tenyerüket, sőt a talpukat is kifestették. Nos, ennyi vidámság, egyenjogúság, szabadság, szerelem után vajon mi volt a büntetése a házasságtörő egyiptomi nőnek? Úgy van, jól sejtik. Egyetlen női bűn volt, ahol nem számított a vidámság, egyenjogúság, szabadság, szerelem. A házasságtörő asszonyt ugyanolyan brutális kegyetlenséggel végezték ki, mint az ókori Kelet valamennyi országában. Mert azért mindennek van határa! A női szabadságnak is.

Az egyiptomi nőknek volt egy különleges csoportja, akiknek más veszéllyel is szembe kellett nézniük: a vérfertőzéssel. Mózes törvényei halállal büntették a testvérházasságot. A fáraók között viszont ez a meglehetősen visszatartó kapcsolat rendszeres volt. Az ok egyszerű: a háttérben nem valamiféle lelki aberráció húzódott meg, hanem csak az isteneikhez akartak hasonlítani. Ozirisz és Ízisz volt ugyanis az első istenpár, s ők testvérek voltak. De mivel szaporodni azért kellett, választásuk viszont nem nagyon volt, így kénytelenek voltak egymással kapcsolatot teremteni. Az isteni fáraók pedig úgy próbálták a köznép szemében növelni az uralkodócsalád szentségét, hogy ebben is isteneiket utánozták. Olyan sikerrel, hogy olykor nemcsak testvérházasságra került sor. II Ramszesznek például gyereke született saját lányától (!), s egy olyan fáraó is volt, aki saját lányunokáját (!) vette feleségül. Egyiptom ebben is egyedülálló volt.

Fellebben a tunika

(A görögök)

Sajnos azt be kell látnunk, hogy a nők bizony ravaszak és igen hazudós természetűek. Igaz, nagyon vonzóak, úgyhogy nélkülük nem lehet élni, de gyakran olyan elviselhetetlenek, hogy velük sem lehet élni. Ha a férfi vagyonát kell költeni, akkor igen készségesen buzgólkodnak, de bezzeg eltűnnek, ha a férfi elszegényedett. Ezeket a nem túl hízelgő sorokat egy ókori görög költő írta le, elég igazságtalanul, hiszen a görög nők élete sokkal inkább hasonlított egy rabszolgáéhoz, mint egy tékozló nagyvilági dámaéhoz.

A görög lányok-asszonyok helyzetét a legjobban az a mondás fejezi ki, miszerint a nő legnagyobb dicsősége, ha senki nem tud, senki nem beszél róla semmit. Érdekes, de a görög nőket is tisztátalannak tartották a szülés után, igaz, csak öt napig. Ezután a lány elkezdett cseperedni, s tanult talán valamit, de elég bizonytalan, hogy pontosan mit, sütést-főzést, háztartási munkákat biztosan. A lánygyerek tanítását azért nem vitték túlzásba. Tizenhárom éves kora körül egy sajátos nővé avatási szertartáson vett részt, ami abból állt, hogy egy fa körül kellett ruhátlanul szaladgálnia és táncolnia. Ezt követően férjhez ment. Jövendőbelijét természetesen apu választotta ki, neki semmi beleszólása nem volt, kivel éli le hátralévő életét. Nem csoda, hogy szegény menyasszonyt barát-

női elkísérték a férj házáig, s miután becsukódott a hálószoba ajtaja, kesergő, szomorkás búcsúdalokat énekeltek a ház előtt. A nő apja gyámsága alól férje gyámsága alá került, s ezzel megkezdődött az az eseménytelen, szürke élet, melyben az a legnagyobb dicsőség számára, ha senki nem tud róla semmit. A gyámság komolyságát mutatja, hogy vagyona nem volt, politikai jogai sem, nagyobb üzletet nem köthetett, kísérő nélkül nem léphetett az utcára, s még az olimpiai játékokat sem nézhette meg. Innen a nők ki voltak tiltva, a férfiak ugyanis itt ruhátlanul küzdöttek egymással. A gondos férjek pedig érthető módon meg akarták kímélni naiv hitvesüket attól a szörnyű élménytől, amit több száz meztelen, kigyúrt testű Brad Pitt látványa okozott volna nekik. Ezekben a sportrendezvényeken csak egy nő vehetett részt: Héra papnője, akit – mondanom sem kell – az összes görög nő szívből irigyelt s ezért kellőképpen utált is. (Érdekes ezek után, hogy az olimpiai játékoknak volt egy női győztese is. Aki persze ott sem volt. A hölgyet Küniszkának [„Kutyuska”] hívták és spártai királylány volt, s úgy tudott olimpiai aranyat nyerni, hogy az egyik versenyszámban, a kocsihajtásban nem a hajtót tüntették ki, hanem a kocsi tulajdonosát. Az pedig ő volt, még ha közelébe sem ment soha Olümpiának.)

Spártában persze ez is – mint minden – másképp volt. A férfiak és a nők között szinte egyenjogúság alakult ki a tekintetben, hogy a nők testét is hasonlóképpen edzették, mint a férfiakét. (Írni-olvasni a férfiak sem tudtak.) Úgy tartották ugyanis, hogy csak az egészséges, erős asszonyok tudnak erős katonát, vagy majdan egészséges, erős katonát szülő egészséges, erős lányt szülni. Még ha ez egy kicsit bonyolult is, tény, hogy a gyerekszülésnek mindent alárendeltek. Ha például egy fiatal nőnek idős férje volt, törvény írta elő (!), hogy a férj „vezessen be egy kiváló férfit” becses hitvese nászágyába, hogy aztán stramm gyerekei szülessenek. Spártában a henye, öncélú szexualitásnak is gáttal vetettek, mivel észrevették, hogy „...a házasság első időszakájában a férjek mértéktelenül vannak együtt újdonsült feleségükkel...”, és ez bizony helytelen. Ha ritkábban találkoznak – gondolták –, megnő a vágy, erősebb lesz a mag, így Spártában szégyen volt, ha valakit megláttak, hogy bemegy a feleségéhez. Ezért a spártai férfiak éjjel szökdöstek ki a laktanyából „feleséglátogatóba”, s előfordult olyan eset is, hogy már megszületett a gyerek, mikor a férj először meglátta a nejét nappal.

Viszont az ókori görögök voltak az elsők, akik a nővel már mint biológiai lényvel is foglalkozni kezdtek. Itt született meg a nőgyógyászat tudománya. Kezdetben, tapasztalati úton a – természetesen férfi – orvosok különös következtetésre jutottak. Az észlelték, hogy a női testen található fönt is és lent is – ha szabad így fogalmaznom – egy más és más funkciójú bemeneti nyílás. De mivel boncolással nemigen foglalkoztak ekkor még, ebből a tényből azt a különös következtetést vonták le, hogy a nő voltaképpen nem más belülről, mint egy cső! A betegségek pedig csakis akkor keletkezhetnek, ha ez a cső eldugul. Az első nőgyógyászati vizsgálatok úgy néztek ki, hogy a nő hüvelyébe helyeztek néhány gerezd fokhagymát, s ha ez után a szájában érezte a fokhagyma ízét, minden rendben volt, a cső átjárhatónak tűnt. Ha nem érezte ezt az ízt, akkor viszont baj volt. E korból származik az első fogamzásgátló, magzatelhajtó szerkezet is, egy gyapjából sodort hüvelykúp, melyet skorpióepével, égetett kagylóhéjjal, fokhagymával, gránátalmával, babérlevéllel itattak át. Hippokratész

azonban kijelentette, hogy ő senkinek sem ad magzatelhajtó szert, úgyhogy azt a bábák csinálták. Akik nők voltak. Az orvosok viszont csak férfiak lehettek, így a bábákat nem kötötte a hippokratészi eskü. Még azt is tudjuk – mert leírták –, milyen volt a korban az ideális bába: tájékozott, nyugodt, józan, kezét kenőcsökkel puhítja, hosszú vékony ujjai vannak, és mindig levágja a körmét. (A másik fogamzásgátló módszer elég egyszerű volt: a nő közösülés után addig ugrált, míg a gravitáció meg nem szabadította a testében lévő nem kívánt anyagtól.)

A baj csak az volt, hogy a bábák nők voltak ugyan, de elég keveset tudtak, az orvosok pedig sokat tudtak, de kizárólag férfiak voltak, így nagyon sok nőgyógyászati problémával küszködő, ám szemérmes nő inkább nem hívott orvost, s ennek gyakran tragédia lett a vége. Ezt az ellentmondást próbálta áthidalni egy Hagnodiké nevű fiatal lány, a világ első női nőgyógyásza. Ő férfiruhában, rövidre vágott hajjal végezte el az orvosi tanfolyamot, s utána ő lett a nők megmentője. Sok szemérmes nő nem akarta őt magához közel engedni, de ő egyszerű módon győzte meg őket: fellebbentette tunikáját, megmutatta, hogy ő is csak egy ugyanolyan cső, mint a kedves beteg. Mondanom sem kell, hogy óriási népszerűségnek örvendett a lányok, asszonyok között. Ezzel viszont kivívta férfi kollégáinak irigységét: mi az, hogy azt a férfit a nők közel engedik magukhoz, őket pedig nem! Hagnodiké a panaszt tárgyaló vének tanácsát ugyanazzal a tunikafellebbentő módszerrel győzte meg, hogy nincs itt semmi turpisság. Azaz mégis van: egy nő nem lehetett orvos a hatályos törvény szerint. De mivel az athéni nők elég határozottan megmentőjük mellé álltak, a bölcs öregek megváltoztatták a törvényt, s innen kezdve a nők is tanulhattak orvosnak.

Ez ugyan tényleg fejlődés, de a férj-feleség kapcsolat még évszázadokig nem volt ideálisnak mondható. Az alapprobléma az volt, hogy a tanult, politizáló filozófiai műveket olvasó férfi mellett a nő nem művelődhetett, egyetlen szórakozása a vízholdás közbeni pletykálás a sorstársakkal, illetve a szolgálkkal való otthoni veszekedés volt. Férj és feleség között nem alakult ki lelki kapcsolat. Az otthoni nő tehát tanulatlan volt, de tiszta. Hogy mennyire szinte gyerekeként tekintettek rá, jól mutatja, hogy házasságtörés esetén a csábítót verték agyon. Mert hát ugye szegény nő nem tehet róla, hogy elcsábult, tudjuk, olyan, amilyen. A művelődéshez persze hozzájuthatott egy nő, de csak úgy, ha hetérának állt, az pedig lehet, hogy művelt volt, de tiszta semmiképpen nem. Maradt tehát a csonka kapcsolat férj és feleség között, s így nem csodálkozhatunk, ha a férfiak az ókori Görögországban teljesen elfogadott homoszexuális kapcsolatban találták meg a testi-lelki társat.

De néha a nők is. A világ első és két évezredig utolsó költőnője, Szapphó példázza a furcsa görög kettősséget a legjobban, hiszen férjnél volt, gyereke is született, szerelmes verseit mégis – vagy talán éppen ezért – nőkhöz írta. A szokásos görög csonka kapcsolatból Lesbosz szigetére menekült (innen származik a lesbikus kifejezés), és leánybarátaival egy lányiskolát nyitott, ahol a tanulni vágyó hölgyek minden szempontból társai lettek egymásnak. Szapphó halála is méltó volt lázadó, öntörvényű életéhez: beleszeretett egy szép révészfiúba, s mivel az nem viszonzta érzelmeit, a tengerbe vetette magát egy sziklaszirtról. Pedig e különös asszony nem volt bakfis, ekkor már betöltötte a hetvenedik életévét.

Véres lábú római nők

(Róma)

Keressd a nőt! Az évszázados mondás arra a feltételezésre utal, hogy a legtöbb fontos történelmi esemény mögött a háttérben meghúzódva bizonyos nők szövegetik a végzet fonalát, ők irányítják az akár naiv, akár hataloméhes, de mindenképpen ostoba férfit, hogy az a női érdekek szerint cselekedjék. A római történelem első rendszerváltása mögött is egy nőt találunk, igaz, itt inkább áldozati szerepben. Történt, hogy az utolsó római király fia eléggé el nem ítéhető módon nemileg (némileg) erőszakoskodott egy patricius köztisztviselőben álló feleségével. Az illető hölgy elmesélte az esetet a férjének, majd szegényében öngyilkos lett. A hír elterjedt, s Róma népe olyan haragra gerjedt, hogy elzavarta a gógös királyt nagytermészetű fiacskájával együtt. Így kezdődött a köztársaság kora.

Ez a történet egy nagyon fontos római jellegzetességre világít rá, arra, hogy a nő egészen más szerepben tűnik fel Rómában, mint Görögországban. A római mondák tele vannak nagyszerű, bátor, hősiessé, rendíthetetlen, tiszteletre méltó nők egész sorával, ami azt mutatja, hogy itt a nő nem volt olyan alávetett, szinte rabszolgahelyzetű, mint Athénban vagy a Kelet nagy részén. Ha a kislány megszületett, az apja nevét kapta meg, azzal a különbséggel, hogy az -us végződés -a-ra módosult. Így születtek meg a ma is használt női nevek: Augustus lánya Augusta, Claudius lánya Claudia, Julius lánya Julia lett. A kis római lányka ott-hon megtanult mindent, amit görög sorstársa, szöveget, fonást, házi munkát, de iskolába nemigen jutott el. „Ki nem állhatom, ha egy nő olvas!” – morgott Juvenalis, ami azt mutatja, hogy azért létezett ez a jelenség is. Mikor a lány tizenéves éves lett, következett a férjhezmenetel. Rómában, eltérően a többi országtól, a házasságnak több típusa alakult ki. Az előkelők körében kedvelt fajtája a mai templomi esküvőkhöz hasonlított, pappal, két tanúval. A nő ekkor fennhangon kimondta az igent: „Ubi tu Gaius ibi ego Gaia” (Ahol te Gaius vagy, ott én Gaia, vagyis máától összetartozunk), s ettől fogva a nő a férj hatalma alatt állt. A másik módszer egyszerűbb volt: a vőlegény egyszerűen megvásárolta hitvesét apósától. Ez a kapcsolat a mai élettársi viszonyoknak felelt meg. Volt azonban egy harmadik módja is az együttélésnek, mikor nem volt pap, tanú, pénzmozgás, egyszerűen csak együtt voltak. Ezt ágyasságnak nevezték. A házasság épségének megóvása érdekében a római férfiak hoztak egy nagyon komoly áldozatot is, mégpedig azt, hogy eljártak a bordélyházba. A közzelfogás ezt ugyanis nem tekintette házasságtörésnek, sőt, úgy okoskodtak, hogy aki valamely prostituálttal kielégíti változatosságra vágyó ösztöneit, az ily módon a másik ember feleségét óvja meg e vágytól. És így társadalmi haszna tagadhatatlan. (Hogy aztán ezt a feleségek is pontosan ilyen hasznos megoldásnak tartották-e, azt csak sejttem.)

Avval, hogy a nő meglehetősen könnyelmű és gyöngé, s így gyámságra van szüksége, az ókorban mindenki egyetértett. (De az igazat megvallva, inkább csak a férfiak.) Az esküvő napján a menyasszony összeszedte összes játékát, gyermekkori ruháját, és a házi tűzhely isteneinek oltárára helyezte őket. Ezzel szimbolikusan is és valóságosan is véget ért a gyerekkor. A menyasszony derekát övvel kötötték össze, melyet a férj a nászágynon oldott csak ki. A férj feleségére a házasságtól kezdve „rátette a kezét”, így fejeződött ki a férfi hatalma. A kéz latinul manus. A kéz alól, vagyis a férfi hatalma alól való megszabadulás

volt az emancipáció. A nőnek ehhez elég bonyolult jogi procedúra szükségeltetett, a férjnek elég volt annyit kimondani: Elválok tőled! S a dolog így jogilag is megtörtént. A római feleség és a római anya köztiszteletnek és megbecsülésnek örvendett családon és társadalmon belül, ám vétkei neki is lehettek. És ekkor derült ki az, hogy a nők tisztelete mögött azért szigorú patriarchális szemlélet húzódott meg. Ha a nő kisebb vétket követett le, például megdézsmálta férjura borát, az elegáns, méltóságteljes, köztiszteletben álló családanyát férje úgy megverte, mint szódás a lovát. Ha pedig házasságtörésen kapta, gondom, már mindenki kitalálta, mi volt a büntetése: természetes halál.

A császárkorban viszont már Rómát ellepték a munkakerülő léhűtők, költők, ingyenélők, prostituáltak, s ez bizony nem tett jót az erkölcsöknek. Néhány évszázad múltán Seneca már így panaszkodik: „Talán szégyenkezik ma valaki a házasságtörés miatt, mikor odáig sülyedtünk, hogy minden asszonynak csak arra jó a férje, hogy szeretőt ingerelje? (...) Hol találsz ma olyan ágrólszakadt senkiházi asszonyt, aki beérné egy szeretővel?” A változás valóban drámainak tűnik, de volt pozitív hozadéka is: a római férj és feleség közt nem volt olyan óriási értelmi és érzelmi szakadék, mint a görögöknél. Mivel a római férfiak többsége analfabéta volt (a görögökkel ellentétben), s feleségeik is azok (csak úgy mint a görögöknél), így nem alakult ki egy külön női és férfivilág, melynek egyetlen közös halmaza a párszás és a gyerek. A római nők nem voltak kirekesztve minden szórakozásból, együtt látogatták a kocsiversenyeket, a szadista gladiátorviadalokat is férjeikkel. (Néro idejében például izgalmas látványosság volt egy törpe és egy női gladiátor küzdelme.) A görögök legjobban azonban azon rökönödtek meg, hogy a rómaiak gyakran a lakomáikra is magukkal vitték asszonyaikat. A hellének joggal botránkoztak meg ezen, hiszen ők a lakomáikon hetérákkal mulatoztak, majd négykézláb vánszorogtak haza. Hogy kerülhetne ilyen helyre egy tisztességes feleség, akinek otthon a helye!? Ilyen helyen csak egy tisztességes férj mulathat!

Hát úgy kerülhet oda, hogy a római asszonyok szórakozási lehetőségei jóval szélesebbek voltak, mint a görögöké. Eljárhattak például egyedül (!) a nők számára készült fürdőbe, ahol úszkáltak, pihentek, iszappakolást, masszázst vettek igénybe. Egy pompeji mozaik tanúsága szerint ebben a korban már egy helyes kis bikini fedte testüket. Fürdő után szépen kontyba fogták a hajukat, mivel a homlokba hulló haját illetlenségnek, közönségesnek tartották. Egy előkelő hölgy akkor volt szép, ha bőre halvány színben játszott, ezért a nyakukat, arcukat krétával fehéritették, szájukra pedig piros színű agyagot kentek. Illett a láb- és hónaljiszórt is eltávolítani, ezért ezt egy kővel dörzsölték le (jaj!), vagy nóstény vadkecske véréből, tengeri pálmából, porított viperából készült „szórtelenítő” (lehet, hogy inkább bőrtelenítő) kenőccsel. A szőr visszánövését pedig mezei nyúl vérével történő bedörzsölés útján próbálták megakadályozni. Ez persze nem nagyon használt, de oda se neki! Lehet, hogy úgy voltak vele, mint a mai nők a mindenféle csodakozmetikumok, fiatalító kencék nagy részével, hogy igazán nem hisznek benne, de azért használják, hátha mégis, ki tudja... Abból viszont, hogy a népszaporulat nem csökkent, arra a következtetésre juthatunk, hogy a római férfiaknak tetszettek az agyagos szájú, krétafehér nyakú, lehorzsolt hónaljú, véres lábú római nők. Ahogy ők mondták: „De gustibus non est disputandum!” (Az ízlésről nem érdemes vitatkozni!)

A rabszolganők helyzete persze speciális volt, hiszen ők tulajdonképpen vagyontárgynak minősültek. Ennek megfelelően házasságot sem köthettek, viszont az együttélést általában megengedték nekik, hiszen a megszületendő rabszolgagyerek is ura tulajdonába került, a gazda vagyontárgyait gyarapította. Így ők olykor egyezséget kötöttek tulajdonosukkal. Volt például egy rabszolganő, akinek ura megígérte, hogy ha szül három rabszolgagyereket neki, felszabadítja, és eltávozhat a birtokról. Ment is minden szépen a maga útján egészen a harmadik szülésig. Ekkor váratlan dolog történt. Az asszony két ikerfiúnak adott életet, így az első rabszolga maradt, a tíz perccel később világra jött fiú viszont már nem. S így a felszabadult édesanya karján egy szabad római polgárral kilépett a kapun, és megtehetette első lépéseit az emberré válás útján.

Ha nincs szex, irány a pokol (A középkor)

„A nőnek – legyen jó vagy rossz – szüksége van urára és parancsolójára, és néha a pálcára” – tartja egy középkori közmondás. Ebből két dologra következtethetünk: a nő ókorból örökölt alárendeltsége folytatódik ebben az időben is, a másik, hogy bizony Éva anyánk középkori lányai még mindig nem javultak meg kellőképpen, olykor nem ártott eltávozni őket, ha rosszul viselkedtek. Az északi népek viszont a házastársi konfliktus megelőzésére helyezték inkább a hangsúlyt. Ha a hosszú, sötét esteken vendégségbe indultak, a feleség vitte a fáklyát, de a szájában! Ezzel elérték a kellő fény mennyiség mellett azt is, hogy a hitves nem tudta séta közben ostoba fecsegésével zavarni méltóságteljesen bandukoló skandináv férjét.

A középkori családnál nem alakult ki az a szeretetteljes családi kapcsolat, mint napjainkban. Ritka volt a szerelmi házasság, a gyerekekkel pedig alig törődtek: „Az Úr adta, az Úr elvette, áldott legyen az Ő neve” – mondták, tehát gyakran szó szerint a sorsukra hagyták őket. „Ha egy nő a tűzhely elé teszi csecsemőjét és egy férfi vizet önt az üstbe, és az kifut és a gyereket halálra forrázza, a nőt kell megbüntetni” – szól a régi törvény. Ami a szülők gondatlansága mellett azt is mutatja, hogy itt is a nő az, akin megint el lehetett verni a port. Ezekben a családokban a lánygyerek nevelésére alig fordítottak figyelmet, inkább csak az alapvető illemre tanították meg. Például: egy lány nem nevetgetett túl hangosan, nem káromkodhatott (ez, mondjuk, jogos), nem járhatott túl gyorsan, nem ásíthatott, nem nyújtózkodhatott(!). Ezek szerint a lánytól azt várták el, hogy leginkább egy mutatós szobanövényhez hasonlítson. Az anyai szeretet hiánya pedig egy érdekes jelenség szülője lett. A középkor a gondatlan, rideg anyák helyett egy gondos, szeretetteljes pótanyát keresett, és meg is találta azt Szűz Mária személyében. Ahhoz képest, hogy őt társmegváltónak tettelezi anyai szenvedésében, a négy evangélium alig említi. Szerepe a fiáéhoz képest jelentéktelen a Bibliában, a középkorban mégis óriási jelentőségű volt a Mária-kultusz. Kegyhelyek, templomok, ereklyék, szobrok, festmények ezrei jelenítik meg a középkor szerencsétlen emberének anyasóvárgását.

A kis szobanövény pedig tizennégy-tizenöt éves korában kikerült édesanyja karjai közül. Ekkor új szakasz kezdődött életében, a házasság. A férjet természetesen az apa választotta ki, a lánynak semmi beleszólása nem volt, mivel éli le hátralévő életét. Ha viszont makacskodni próbált, mert nem tetszett neki jövődő ura, azzal a kitagadást kockáztatta, ami viszont tragikus következményekkel járt: elmehetett szolgálónak, prostituálnak vagy koldusnak. Egyik sem volt egy vágyott életpályamodell. A házasság elvileg nem volt elviselhetetlen, hiszen Szent Pál megmondta: „Férfiak, szeressétek feleségeiteket, ahogy Krisztus is szerette az egyházat!”, de Szent Jeromos sietett hozzáfűzni: „...aki túl hevesen szereti a feleségét, az parázna.” Túl sokan azért nem estek bele a paráznaság e fajtájába. A középkori feleségtől a házastársi hűséget nagyon komolyan megkövetelték, a korai századokban a hűtlen asszonyra itt is halál várt. És volt még egy nagyon fontos törvény a nő számára. A „házastársi kötelességet” (ó, azok a régi szép idők!) mindig minden alkalommal teljesítenie kellett, ha a férj ezt óhajtotta. A tét ugyanis sokkal nagyobb volt, mint napjainkban. „Ha tudomásodra jut, hogy házastársadat házasságtöréssel fenyegető vágy emészti...”, vagyis ekkor értjük meg az igazi okot. A szegény, esendő, kiéhezett férj, ha a hitves húzódozik, kénytelen házasságot törni, a korabeli hit szerint ez pedig nagy bűn, az örök kárhozat fenyegetésével. Ettől a szörnyűségtől pedig nyilván meg kellett őt menteni. (– Drágám, ma ne, nagyon fáj a fejem! – Szóval azt akarod, hogy pokolra kerüljek? – Azt, hogy pokolra, ezt éppen így, ebben a formában nem, de... – Na, akkor gyereünk, vedd le a melltartódat!)

Ez az állandó készenlétben állás különösen akkor lehetett kellemes, ha az illető hölgy éppen ki nem állhatta a férjét. Ha ez fordítva is így volt, akkor a kapcsolat akár meg is szakadhatott: „Amit Isten egybekötött, azt ember ne válassza szét!” – volt a vezérelv, s mivel minden házasság templomban kötött, elvileg a válás lehetetlennek tűnik. De csak elvileg. A nagykapuk mellett ugyanis olykor nemcsak egy, de jóval több kiskapu is megnyílhat adott esetben. Korunkban sem volt ez másként. A férfi elválhatott akkor, ha a felesége házasságtörést követett el. (És ha a férj? Akkor semmi. Spongya rá!) Akkor is el lehetett válni, ha esküvő után valamilyen oknál fogva nem hálták el a házasságot, illetve ha a feleségnek olyan betegsége volt, amit megakadályozta a házastársi kötelesség teljesítését. (S így ugye közvetlenül pokolra küldené szegény férjét a gaz.) Érdekes módon a válás ebben az esetben azzal járt, hogy a régi, beteg feleséget is el kellett tartani az új mellett.

E korban ritka volt a válás, de a házasság és a szerelem összekapcsolódása is. Pedig mindkettő egy vágyott állapot volt abban az időben! A házasság ugyanis a nemesség körében a földet, a vagyont, a hatalmat, az önállósodást, az egzisztenciálisan biztonságos felnőtt életet jelentette. Az elsőszülött fiú örökölte a földet, s ő meg is nősült, a többi pedig föld és házasság híján csak irigykedett rá. De az állandó járványok, háborúk miatt a nők is gyakran özvegyen maradtak. A középkor tele van agglegényekkel, pártában maradt hajadonokkal és özvegyekkel, s ők időnként egymásra találtak. A legnagyobb zsákmány a földdel rendelkező özvegy volt, akinek a férje meghalt, mondjuk egy keresztes háborúban. Az ő kezét megszerezni, na, az volt a lottó ötös! Azt, hogy érzelmi kapcsolat ritkán alakult ki közöttük, ezek után természetesnek is vehetjük. A szerelem azonban olyan emberi vágy, ami, úgy látszik, örök, még ha ekkori-

ban nem is a házassághoz kötődött. A férfiak ágyasokat tartottak és egy másik várúrnőbe voltak szerelmesek, a nők pedig lovagokkal, költőkkel, trubadúrokkal udvaroltattak maguknak. Ezért pedig egy cseppnyi lelkiismeret-furdalásuk sem volt, hiszen az ő férjük lehet, hogy éppen azon a holdfényes éjszakán valott szerelmet egy gótikus vár tövében egy másik férfi asszonyának.

Bizony, sokszor a jóból is megárt a sok, hát még ebből a középkori házasságból, amikor a férfiek többsége nem romantikus lelkületű atomfizikus volt, hanem egy írástudatlan, erőszakos, faragatlan fickó. A szörnyű házasságból a nők számára is volt egy menekülő ösvény: a kolostor. A nemeslány nevelése gyakran kezdődött a kolostorban, ahol a házimunkák mellett a kor legmagasabb szintű műveltségét is elsajátították. A tanulással töltött évek után általában férjhez mentek, de nem mindenki. Aki nem kért a házaselet örömeiből, az bent maradhatott a kolostorban. Sőt itt kaptak menedéket az öregek, elváltak, kitaláltak is. Gyakori volt, hogy ha a nemesasszony gyerekei felnőttek és neki elege lett bunkó férje hányásának törölgetéséből, némi adomány fejében élete végéig a kolostor lakója lehetett. A kolostor lett az a hely, „...ahol az érett asszonyok, akik belefáradtak a házasság szabadságaiba, megtisztulhattak múltbeli tévelygésüktől”, és erőszakos férjüktől – fűzhetnénk még hozzá.

És ekkor beteljesedik a középkori női lét körforgása a kolostor-házasság-kolostor íven. És minden ellenkező híreszteléssel ellentétben a házasságot is kipróbált nők a komor falak között pompásan érezték magukat. Olyan szabadok voltak, mint még soha! A nemesasszonnyal gyakran a szolgáló is bevonult az intézetbe, zenéltek, olykor táncoltak is, ékszer viseltek, látogatót fogadtak, kutyájukkal játszadoztak. Aztán amikor a női kolostor élére férfi apátot akartak kinevezni, több kolostorban olyan zavargás, szinte zendülés támadt, hogy ezt az elhamarkodott ötletet gyorsan elvetették. A nők ugyanis remekül elvoltak maguk között, és egyáltalán nem kértek az egyszer már megtapasztalt férfiuralomból.

Hítvesem, a tenyészállat

(Az újkor)

Egy kora középkori spanyol törvény kimondja: ha egy tisztességes nőt megerőszakolnak, az áldozat férjének jogában áll a sértő fél nőrokonán „visszaerőszakolni” a sértést. Ez a rendelkezés az ókori szemet szemért, fogat fogért elv időszakából származik, azzal a bájos tanulsággal, hogy a nőt minek tekinti a középkor és az újkor nagy része: vagyontárgynak. Amelynek megrongálásakor a tulajdonos ugyanúgy megrongálhatja a rongáló vagyontárgyát. (Én is kiszúrom a te autód kerekét, te bunkó!)

Hogyha valaki azt hinné, hogy túloztam, azt ki fogom ábrándítani. Egy cseppet sem. Ebben a korban a lányok a 12. életévük betöltése után mehettek férjhez. Ezzel azonban általában megvárták az első menstruációt, ami ebben a korban később, úgy 14-15 éves kor táján következett be. A menses – jó, ha tudjuk – a jólét mércéje is! Minél jobban táplálkozik ugyanis a népesség, annál hamarabb érkezik meg az első. Ma nálunk a kislányok zöme 11-12 éves kora

körül kezdi el, de ebben az időben Európa fejletlenebb területein 16-17 éves korig is kitolódott. A termékeny időszak tehát 15 és 40 éves kor közé esett, az asszonyok ez idő alatt hozták világra gyermekeiket, akiknek körülbelül a fele-harmada érte meg a felnőttkort. A rengeteg gyerek azonban így is problémát jelentett, s ezért próbáltak lehetőségeikhez képest védekezni. Persze különféle főzetek, kencék, angyalcsináló asszonyok mindig voltak, de a fogamzásgátlás összességében megoldatlan volt, ezért a sok gyerekszületés ellen érdekes módszert alkalmaztak. Az újkorban vált szokássá az, hogy a termékenységi időt próbálták lecsökkenteni, úgy, hogy a nők csak 25 éves koruk körül mentek férjhez, így átlagosan hat gyereket szültek életükben, amelyből két és fél érte el a felnőttkort.

A középkori és az újkori házasság produkál egy mai szemmel nézve igen különös jellegzetességet is. Az, hogy a korban ritka volt a szerelmi házasság és gazdasági érdekek alapján házasodtak, közhely. De az már igencsak különös, hogy ettől senki nem volt boldogtalan! A mögöttünk hagyott évszázad ismeretében meglepő, hogy a kor embere a házasságtól semmilyen érzelmi tartalmat nem várt, egyik fél sem vágyott szerelemre. A szerelmi szenvedélyt ekkoriban a elmezavarhoz hasonló, természetellenes és múló állapotnak tartották, melyre ezért – lássuk be – nem lehet házasságot alapozni. A feleség vágya annyi volt, hogy a férje ne legyen részeges (legalábbis ne nagyon), és ne verje őt (legalábbis ne rendszeresen). A férj vágya pedig az volt, hogy a feleség tudjon dolgozni, tudjon gyereket szülni, és ne veszekedjen (legalábbis ne állandóan). A házasfelek pedig a szerelemhiánytól egyáltalán nem szenvedtek, hiszen a korban ez volt mindenki számára a természetes. Egy paraszt nem tudott olvasni, így romantikus szerelemről még csak nem is hallott, azt sem tudta, mi az, ennek csúcsát a házastársi kötelezettség teljesítésében látta. A falun élő nagycsalád nem érzelmi, hanem termelési-gazdasági közösség volt. Együtt élt három generáció, ahol mindenkinek megvolt a maga feladata. A rideg érzelmi viszonyokat a gyerekek is megsínylették, akikkel gyakorlatilag alig törődtek. Játshattak az udvaron, aztán aki éppen arra járt, nevelt rajtuk egyet, majd továbbment a dolgára. A paraszt ugyanis kis túlzással igavonót és tenyészállatot vett feleségül. Munka és szülés, csak ez volt a fontos, szépség, kedvesség, értelem és egyéb lelki finomságok nem számítottak. Erre utal egy érdekes falusi szokás is, hogy a menyecske nagyon gyakran ment – az egyház tilalma ellenére – terhesen férjhez. A leendő férj ugyanis nem akart zsákhamacskát venni, így esküvő előtt kipróbálta, hogy nem értékcsökkent-e az illető hölgy. (Ki a francnak kell egy meddő háziállat?!)

A férj és feleség közti viszonyt egy bűbájos francia közmondás világítja meg a legjobban: „Gazdag az a férfi, akinek meghalt a felesége és él a lova.” Falun ugyanis nem voltak csonka családok, aki megözvegyült, igyekezett minél hamarabb újra megházasodni. Egy új asszony pedig hozta magával a hozományt, esetleg pénzt és bútorokat is, így tényleg gazdagabb lett a parasztcsalád. Több leírás beszámol például arról, hogy a paraszt sokkal szomorúbb, ha a lova hal meg, mintha a felesége, hiszen így jelentős anyagi kár éri. Mielőtt azonban megvetnénk 500 évvel ezelőtti ősapáinkat, hadd emlékeztessenek arra mindenkiket, hogy nem volt érzelmi kapcsolat férj és feleség között, a hitvest a paraszt ugyanolyan háziállatnak tekintette általában, mint a lovát. A kor rideg érzelmi

viszonyai ismeretében – melyek a gyermeknevelésben is tükröződtek – nem lepődhetünk meg a fentieken. Másra egyébként túlzottan sok esély nem volt, egy parasztházban gyakorlatilag nem volt magánélet. Egy-két helyiségben aludt három generáció, olykor ketten-hárman egy ágyban, hogyan lett volna tere bármilyen érzelmi intimitásnak? Megszokták egymást. Kész. Ha nem lettek volna nyers, állati ösztönök, ki is halt volna az emberiség.

A rideg, termelésközpontú paraszti nagycsaláddal szemben a városi polgárság a kiscsaládos modellt választotta, és ha tisztességesen dolgoztak némi előrelépést, fejlődést is produkálhattak. Az arisztokrácia, különösen a francia pedig élte világát. Érdekes, hogy esetükben minden adva volt, hogy végre szerelmi házasságok kötődjenek, de a divat mást diktált. A házasságok itt is pusztá vagyoni érdekből kötöttek, melyet a szülők intéztek, úgyszólván pusztá formalitássá silányult e kapcsolat. A válás pedig nagyon nehéz, szinte lehetetlen volt, így a francia arisztokrácia érdekes megoldást talált a szerelem vagy házasság évszázados fojtogató dilemmájára. Mivel a házastársakat itt sem fűzte egymáshoz érzelmi kapcsolat, először csak titokban, majd egyre nyíltabban kezdték szeretni tartani. Ez a nyíltság a XVIII. századra odáig fejlődött, hogy a szerető már nemcsak hivatalos lett, hanem szinte elvárt is. Hivatalossá akkor vált a szerető, amikor először megjelent a pár együtt az operában. Mai szemünkkel nézve elég különös az a tény, hogy a férj és a szerető nemcsak tudtak egymásról, hanem gyakran jó barátok is voltak. (– Drágám, melyikünk a gyermekünk apja? – Ne legyél már ilyen régmódi, ez már a XVIII. század, nem mindegy?) Mikor egy férj rajtakapta feleségét a szeretőjével való hancúrozás közben, nem azt ordította, hogy megöllek, csalfa asszony, hanem így szólt: „Milyen elővigyázatlanúság, Madame! Gondolja meg, ha más éri tetten és nem én.” Mivel a szeretőhöz fűzte érzelmi kapcsolat a nőt, így nem a férjére (az azt csinált, amit akart), hanem a szeretőjére volt egyedül féltékeny. Sőt, férje szeretőjét nemcsak elviselte. „A miénk szebb!” – tromfolta le egy nő vitapartnerőjét, aki saját férje szeretőjét tartotta esztétikusabbnak. Ha egy nőt vacsorára hívtak a férjével, sértés volt, ha a szeretőjét nem hívták meg velük. Csoda-e, hogy ebben a különös, kifordított világban a házastársi hűség lesz az illetlenség, a házastársi szerelem az izléstelen és a régmódi, s a terhesség a nevetséges. Egy nagyvilági nőnek pedig a szerető erőteljes érdeklődése adott rangot, úgyszólván megpróbálták a hosszúra nyúlt éjszakát nyilvánosan is demonstrálni; a szemük köré fekete karikákat festettek, látványosan ásítottak, ágyban töltötték az egész délelőttöt, így mindenkinek megmutatták: látjátok, nem tudott velem betelni éjszaka a szeretőm. Ilyen klassz csaj vagyok.

Aztán a XVIII–XIX. században valami kezdett megváltozni. Az angol kiscsaládos városi polgárság fejlődése egy kezdetben lassú, majd egyre inkább felgyorsuló gazdasági konjunktúrát hozott létre, melynek neve ipari forradalom lesz később. És itt a füstben, porban, mérhetetlen nyomorban, iszonyú munkakörülmények, alacsony fizetések korában mégis valami döntő változás indul meg. Sok falusi nagycsalád felbomlik, és a gyökerektől elszakított, gyakran özvegy asszony néhány gyerekkel felköltözik a városba és új életet kezd. Az újonnan alapuló manufaktúrák, gyárak pedig e sok munkát megszokott, szorgalmas nőnek önálló munkát ajánlanak. Igaz, hogy napi 14–16 óra, igaz, hogy a pénz fele annak, mint amit a férfi keres, igaz, hogy belefárad, belerokkan, nyomorban él,

de ez az első eset az emberiség történelmében az őskor óta, hogy a nő kiszabadul a férfitől való egzisztenciális függésből. Még hozzá tömegesen. Minden kezdet nehéz, de a kelő nap első sugarai már ott vöröslenek az ég alján.

Mennyibe kerül egy nő?

(A magyar középkor)

Államalapító Szent István királyunknak három testvére volt. Egy fiú, akit Ottonnak hívtak és fiatalon meghalt, valamint két lány. A lányok nem akárhikhez mentek feleségül, hiszen az egyik Velence urának lett a hitvese, a másik Aba Sámuel magyar királyé. De vajon hogy hívták őket? Miért nem nevezem meg egyik királynőt sem? Ennek egyszerű az oka: mivel ők csak nők voltak, ezért senki nem tartotta fontosnak feljegyezni a nevüket.

A fenti történet jól jellemzi a középkori hozzáállást. Éva anyánk bűnének árnya középkori leányaira is rávetült. Ekkoriban úgy gondolták, hogy a nők gyenge, ingatag, kíváncsi, állhatatlan teremtések, akik ezért képtelenek ellenállni bármilyen csábításnak. Mi következik ebből? Természetesen az, hogy a férfinak szigorú felügyeletet kell gyakorolni nádként hajladozó hitvese felett. (Persze egy neje elcsábításához egy gaz csábító is szükségeltetik, de mivel ez az esetek többségében férfi volt, így az ő félrelépése azért – lássuk be – könnyebben megbocsátható.) Érdekes módon az átlagnőre vetült bibliai árnyékban a legmagasabb rangú nők is osztoznak. Mivel egy király országában mindenki alattvaló volt, így logikus, hogy királyaink velük egyenrangú királyi családból nősültek. S mivel egy országban általában egy király uralkodott, ezért középkori királyaink feleségei szinte kivétel nélkül idegenből jöttek. És ebben a pillanatban ők nagyon különös helyzetbe kerültek. Az a nő, aki az egész középkorban alárendelt helyzetben van, itt a legmagasabb hatalom társbirtokosa lesz, ráadásul külföldi. Egy nő, akinek hatalma van, ráadásul idegen! Rettenetes! Elviselhetetlen! Hiszen még egy királynő is – minden hódolat mellett – csak egy nő! A középkori krónikák tükrözik legjobban ezt a különös, rosszindulatú gyanakvást, ami a nőt kíséri, még ha korona is van a fején. István király megvakította az ellene szervezkedő Vazult? A krónika szerint István utódául akarta kinevezni, de Gizella futára gyorsabban odaért és sebtében ő vakította meg a rokont, akiért István utána keserves könnyeket hullatott. (De hát mi mást tudott volna tenni szegény, szerencsétlen, női ármány hálójába került király, mint sírni?!) Könyves Kálmán második feleségét terhesen visszaküldte apuhoz, mert a kijevei királynő állítólag megcsalta. Vak Béla bosszút állt az őt megvakító főurakon, és kivégeztek 68-at közülük. Ki a hibás? Természetesen Ilona, a szerb királynő, hiszen ő rendelte el a véres bosszút. A leghíresebből, Bánk bán és Gertrúd történetéről már nem is kell beszélnem. A képlet világos: a jámbor, bölcs, jóakarató király valami szépre, jóra, igazra tör, de ott van mellette a világot megrontó, aljas, kegyetlen dög, aki természetesen nő, és ráadásul idegen. Íme, a középkor gondolkodása, amely mindent egy egyszerű, jól látható, kézzelfogható okra vezet vissza, ami jelen esetben a női természetben meglévő eleve bekódolt rossz.

Bizony messzire kerültünk a kezdeti idők nőszemléletétől. Az első részben már fejtegettem azt a gondolatot, hogy az emberiség a történelem kezdetén még nem ismerte fel az összefüggést a közösülés és a szülés között. (A *kék lagúna* című film remekül példázza ezt: a lakatlan szigetre kivetődött, tudatlanságban élő két fiatalnak fogalma sincs arról, hogy mitől lett gyerekek.) Régen valahogy úgy gondolták, hogy az élet természetes rendje, hogy a nőnek egy bizonyos életkorban gyereke lesz és kész. És ezt nemcsak az őskor végi Vénusz-szobrok bizonyítják, hanem régi mondák is, pl. egy kínai történet, miszerint a világmindenségnek csak anyja van, de utalhatunk a régi szkíta teremtményára, a Boldogasszonyra is. Ez a vélekedés népmeséinkben is megőrződött, például a *Fehér ló fia* címűben, ahol az apa szerepe teljesen lényegtelen, akár csak Emese és a turulmadár történetében.

A nemi aktus és a szülés közötti kapcsolat felismerését mindenestre tett követte, s a házasságtörő nőt őseinknél is joga volt a férjnek megölni. Ha régi törvényeinket vizsgáljuk, a női lét egy nagyon különös aspektusa is kibontakozik előttünk. A régi asszonyi állapot kifejezés cseppet sem tűnik túlzásnak. Szent István rendelkezik arról az esetről, ha valaki megöli a feleségét. Vajon mi lesz a büntetése? Kerékbe törés, felnégyelés, karóba húzás? Nem, egyáltalán nem. Ha ispán az illető, ötven tinót, ha vitéz, tízet, ha szegény, öt tinót kell fizetnie volt felesége családjának. Egy nő élete tehát mennyit ért? Mint néhány ökor ára. (– Ne haragudj, kedves papa, de agyonütöttem a lányodat! – A tinók itt vannak? – Persze, hoztam őket. – Akkor semmi baj! Gyere, igyunk egy kumiszt.) Ugyanennyit kellett fizetni, ha a vőlegény felbontotta az eljegyzést, vagyis a vételárról szóló megállapodást leendő apósával. Sőt ugyanennyit kellett fizetni, ha egy legény megszöktetett egy lányt és megerőszakolta. A nőnek tehát pontosan meghatározott, konkrét ára van, amit ki kell fizetni, ha megölik, megszégyenítik vagy megrongálják. De azért ne legyünk igazságtalanok, ez nem is olyan szörnyű, hiszen a nő volt messze a legdrágább háziállat.

Ezt a különös adásvételt őrzi vőlegény szavunk is, ami vevő legényt jelent. De a meny, menyasszony szavak is, melyek az adásvételkor szereplő menyét prémjére utalnak. A vevő legény ment esküvő előtt háztűznézőbe (minden rendben van-e a konyhában), s ha választottja rossz fát tett a tűzre (ami nagyon füstölt), meggondolhatta magát. Azért a leány is próbálkozhatott a neki tetsző fiú meghódításával, például szerelmi varázslattal. Ehhez nem kellett egyebet tennie, mint ujjbegyéből vagy a havonta megjelenő véréből egy cseppet a legény testére titokban rákenni, és ettől elnyerte a szívét. Azután, ha a házasság eldöntetett, a vőlegénynek és családjának a lányrablások emlékét idéző próbatételeket kellett kiállnia. A menyasszonyt elbűjtették a házba, letagadták, és a kérőnek ezután minden furfangjára szüksége volt, hogy előcsalogassa. Volt, hogy egy kecskét rejtettek a takaró alá. Ezt keressetek? – kérdezték. Máskor egy bekormozott arcú öregasszonyt hoztak. Ő az? És így tovább viccelődtek sokáig, mígnem előjött az igazi. A házassággal a feleség a férje nagycsaládjának lett a tulajdona. Szó szerint. Őseink azt tartották, hogy ha hét évig együtt van a pár, az már jó házasság, így a feleség hozománya csak hét év után olvadt a nagycsalád vagyonába. Tulajdon mivoltát bizonyítja az is, hogy ha meghalt a férj, a nőtlen fiútestvér általában feleségül vette az özvegyet, hogy a vagyon ne oszródjon, alárendeltségét pedig az bizonyítja, hogy a nők evéskor nem ültek az

asztalhoz (az evés ősi áldozat, melyben a nő nem vett részt), állniuk kellett, s mikor szájukba vették a falatot, elfordultak. E szokás sokáig élt falun, mint például az *Indul a bakterház* című filmben is láthattuk, hogy a bakter és a tízéves fiú az asztalnál ül, a hetvenéves nagymama pedig kuporog a lócán.

A két nem közötti fizikai különbségnek más következményei is lettek. A nő, mivel fizikailag gyengébb volt, mint a férfi, így a háztartást vezette. Könnyű, puha anyagokkal dolgozott: szőtt, font, gyapjút, nemezt készített és főzött. (Faedényben például úgy forraltak vizet, hogy forró köveket tettek bele, s az felforralta maga körül a vizet.) A férfi pedig erősebb volt, így neki jutott az ellenséggel, vadállatokkal való küzdelem, illetve a keményebb anyagok megmunkálása. E kőből, vasból, csontból, bronzból készült tárgyak közül pedig sok megmaradt, bizonyítva például a honfoglalás kori ötvösművészet magas színvonalát. És ezért az embernek olykor az a benyomása, hogy alkotómunkát évszázadokon keresztül csak férfiak végeztek, mert a puhább anyagokkal dolgozó nők munkájának eredményét nagyrészt elmosta az idő.

Forradalom a házasságban

(A magyar újkor)

Berzsenyi Dániel nagy költő volt, de boldogtalan ember. Vidéki birtokán úgy érezte, hogy eltemették elevenen, nincs kívül szót váltania, a provinciális kis porfészek műveletlen közegében szinte fuldoklott. El is neveztek niklai remetének. Leginkább a szellemi társ hiányzott neki. Mert az nem volt a környéken. Pontosabban lehetett volna, de ő nem vette észre, hogy az lehetne. Így írt róla: „Ami feleségemet illeti, középszerű mindenben, 14 esztendőskorában vettem el, együgyűségében találtam és abból fel sem szabadítottam, mert e részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam.” Mikor pedig felesége pörölt vele, azt csak úgy tekintette, „mint kocsizörgést ablakom alatt”. Persze az a tény, hogy több gyerekük is született, azt mutatja, hogy nem minden szituációban tekintette levegőnek hitvesét. Lám, egy költőfeleség élete sem fenéig tejfel.

Berzsenyi persze nem volt gonosz vagy aljas, ő csak úgy tekintett nejeire, ahogy a kor átlagférfia tette. A XVII–XVIII. században ez a középkorból örökölt alá-fölé rendeltség megmaradt, még ha a házasságtörő nőt már nem is volt szokás agyonverni. A férj–feleség viszonyt jól jellemzi az a tény, hogy a családban a női munkát alacsonyabb rendűnek tartották, mint amit a férfi végzett, s a férj tegezte a feleségét, míg ő magázta urát. A házasság javarészt mint a létfenntartás érdekközössége működött. Sőt, ha a férjben voltak bizonyos macsós hajlamok, akkor ez a családra is kivetült: „...ritkán, ezeribe egyszer csókolt meg nejét vagy gyermekeit..., még szót is ritkán váltott valamelyikkel. Az enyelgést, csacsogást gyengeségnek s férfiatlanságnak nevezte” – írják a XIX. század elején egy nemesről. Van azonban szerelmes levelünk is, például a XVII. századból. A levél írója házasodni szeretne, s így vall szerelmet szíve hölgyének: „Az egyedül hálást bizony meguntam. Azért édes szívem megesküdvén, fekünnék egymás mellé.” Hát, akárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot, azért ez

nem egy romantikus, lovagi szerelem. A házasság egyetlen indoka az, hogy... hát hogy is fogalmazzak, az illető szeretne már egy jót nem egyedül háltni.

Minket – akik az eddigieket elolvastuk – persze semmilyen meglepetés nem ér. Amíg a nő nem képes önállóan eltartani magát és gyermekét – csak mint prostituált, szolgálta vagy koldus –, addig alkalmazkodnia kell e kényszerhelyzet-hez. Ahhoz, hogy a helyzet módosuljon, szellemi-kulturális és gazdasági-társadalmi változás kell. Érdekes módon, általában a szellemi változás indítja el a gazdaságit. Így volt ez Magyarországon is. Az írott emberi kultúra ötezer éves. Ezalatt a hosszú idő alatt több százezer (millió?) szerelmes verset írtak a költők. Írtak szeretőhöz, kislányhoz, nagylányhoz, szolgálóhoz, királynőhöz, ágyashoz, megközelíthetetlen várúrnőhöz, útszéli lotyóhoz, még férfihoz is, és minden létező női testrészhöz. Van boldogságtól ujjongó, letört, csalódott, dühös, vágyakozó, intim, bosszút szomjazó, világfájdalmas, erotikus, durva, pornográf, epekedő és még hosszan lehetne sorolni a hangnemeket, versformákat, ritmusokat, színeket, ízeket, szagokat, érzéseket, hangulatokat. Egyetlenegy női minőség van, akihez soha senki nem írt egy huncut, megveszekedett szonettet, de még csak egy hitvány kis négysorost sem. Már biztos mindenki kitalálta, melyik ez a női minőség. Úgy van, a feleség! Soha senki, a XIX. századig. Más feleségéhez persze igen, például egy trubadúr, na de a saját feleséghez?! Na ne! Az csak úgy ott van. Nem kell egyedül háltni, dolgozik, főz, ellátja a gyerekeket, s ha meghal, hát újra lehet nősülni, majdcsak megszokják azzal is egymást. Talán még meg is kedvelik egy kicsit. Na de hogy verset! Az azért túlzás! Egészen Petőfiig. A nagy forradalmár ugyanis nemcsak a Habsburgok meg az oroszok ellen küzdött. Volt még egy legalább ilyen fontos dolga. Ki kellett szabadítania több millió férjet és feleséget a megszokás bilincseiből, hogy onnantól kezdve más szemmel nézzenek egymásra. Olyan szemmel, mint még soha! „Keblemre hajtva fejecskejét, alszik / Kis feleségem mélyen, csendesen.” Mikor e meghitt, bensőséges sorokat olvassuk, ritkán jut eszünkbe, hogy ez is van akkor forradalom, mint az „Akasszátok fel a királyokat!”, csak ez a magánélet forradalma. De Petőfi tovább is megy. Leír egy olyan sort, ami páratlan az addigi magyar irodalomban: „Egyik kezemben édes szendergőm / Szelíden hullámzó kebele...”, vagyis megtörtént a nagy áttörés! A XIX. század közepétől Petőfi után már szinte elvárás lesz a hétköznapi ember számára is a házasság, a szerelem és a szexualitás összekapcsolása. S innentől kezdve ezt már nem kell szégyellni, hiszen Petőfi megmutatta az utat, őt utánozni pedig igazán nemes tett lehet csak. (Arany Jánosnak csak egyetlen verse szól feleségéhez, amely így kezdődik: „Oh! Ne nézz rám oly sötéten / Pályatársa életemnek...”, azért nem tévedünk nagyot, ha úgy érezzük, hogy ez nem a szenvedélyes szerelem hangja.)

1848–49 a magyar nők életében is fontos fordulópontot jelent. Teleki Blanka és tanítványai kiáltványát a nők egyetemi tanulásáról és szavazati jogáról még megmosolyogta a korabeli – elsősorban férfi – közvélemény. De a nagy forradalmi év hevületében összehívták a tanügyi kongresszust is, ahol a – l.: haza és haladás, szabadság, egyenlőség, testvériség – a nőnevelésről is határoztak. 1848-tól kezdve a lányok is tankötelesek lettek (lám, ha egyszer valamit a saját kezünkbe tudunk venni!) 6-12 éves korig, és határozatot hoztak, hogy a tanítók és tanítónők egyenlő javadalmazást élvezzenek! Ez az első olyan példátlan helyzet Magyarországon, hogy a női munkáért ugyanannyit fizettek!

A tanítónők és az anyák szerepét ugyanis kulcsfontosságúnak érezték a nemzet születésének e nagyszerű pillanatában, mondván: ők nevelik majd azon honfiúkat és honleányokat, akik fel fogják virágoztatni a hazát.

A szabadságharc leverése után viszont rengeteg nőnek változott meg a helyzete hirtelen. A hadiözvegyeknek szembe kellett nézniük a megözvegyülésből adódó családfenntartó szereppel. S ebben a szerepben többen remekül helytálltak. Például az 1860–70-es években a nők már nem álnéven vagy monogram mögé rejtőzve írtak, hanem bátran vállalták saját nemüket, és így női műveltségüket is. A kor irodalmi vitái ma már megmosolyogtatók. Ekkorra már túl vannak azon a parázs vitán, miszerint közölheti-e egyáltalán írását egy nő. Ekkor már modernebb problémák kerültek terítékre, pl.: mi a nő szerepe a társadalomban, vannak-e speciális női témák, női műfajok (ezek ma is érdekes vitatémák), és egy kissé már elavult kérdéskör, miszerint mondhat-e egy nő bírálatot egy férfi munkájáról. (Szerintem nem mondhat.) S a nők írjanak nőknek társadalmi igénye életre hívja azokat a női magazinokat, amelyekben már nemcsak nők írnak nőknek, hanem gyakran a főszerkesztőjük is nő! A leg híresebb közülük Szegfi Mórné Kánya Emília, aki húsz évig volt a Családi Kör főszerkesztője. De ekkor már több női magazin is szerepelt a piacon, az Anyák Hetilapja, a Magyar Gazdasszonyok, a Nővilág, melyekben már olyan, máig hűzódó vitatémák is szerepeltek, mint például, hogy a közéleti siker milyen módon egyeztethető össze a hagyományos női szereppel, nem látja-e a család a női hivatás kárát.

Aztán a század végén a Petőfi által betört kapu még szélesebbre tárult, és 1895-től engedélyezték a lányok középiskolai tanulását, s nem sokkal később a felsőfokú tanulmányokat is. A folyamat jogilag 1918-ban fejeződött be – na tessék, még egy forradalom! –, mikor a nők megkapják a választójogot, igaz, hogy 24 év fölött és csak az írástudók, de ez már a mai világunk felé tett döntő lépés volt. Az 1918-as év egy különös világrekordot is hozott Magyarországnak, a Károlyi-kormány nevezte ki a világ első női nagykövetét, akit Bédi-Schwimmer Rózának hívtak. Őt Svájcba akkreditálták, s bizony a derék helvétek kissé hidegen fogadták a magyar diplomácia női vezetőjét, mivel országukban ekkor a nőknek még választójoguk sem volt.

Levetem a jelmezemet

(A XIX. századi fordulat)

Az 1840-es években Angliába utazott két amerikai nő azzal a konkrét céllal, hogy részt vegyenek a Nemzetközi Rabszolgaellenes Kongresszuson. A két hölgy jól szituált úrinő volt tele szép tervekkel, nemes eszmékkal, az épület kapujában azonban kínos meglepetés érte őket: nem léphettek be a gyűlés épületébe. S vajon miért nem? Hát azért, mert nők voltak. Szabályosan kirúgták őket. Hazafelé a hajón végig a rabszolgák sorsán keseregtek: szegényeknek nincs tulajdonjoguk, nem járhatnak egyetemre, nincsenek politikai jogaik, még különböző gyűléseken sem vehetnek részt. Hát ez szörnyű! S ekkor az Atlanti-óceán kellős közepén egyikükbe belehasított a felismerés: a fenébe! Hát van még egy ilyen

embercsoport, amely szintén nem rendelkezik a fenti jogokkal: a nők! Mikor azután hazaértek, első dolguk volt megalapítani a világ első feminista mozgalmát.

A XIX. század második felében Európában is fontos változások kezdődtek. Az ipari-technikai fejlődés végképp megszüntette az éhezést, a nagy járványok eltűntek, s az orvostudomány és a gyógyszeripar fejlődése következtében az életkor egyre nőtt. Az egyre fejlettebb fogamzásgátló módszerek következtében a nők sokkal jobban tudták szabályozni a megszületendő gyermekek számát. A néhány évszázaddal előtti 5-10 terhességből szép lassan 2-4 lett, s így a gyermekszülés-szoptatás-pelenkázás időszaka összességében nem 10-15 évet vett el egy nő életéből, csak 4-5-öt. Így a XIX. század végi üknagymamánknak már lett valamije, ami a 300 évvel azelőtti nőnek nem volt: szabad ideje! S a gazdasági fejlődés lehetőséget adott e gyermeknevelés-mentes időszak eltöltésére például munkával. Ekkoriban születtek az első tipikusan női szakmák, amiket a társadalom már meg is becsült: ápolónő, takarítónő, gépirónő, telefonos kisaszony. (A korábbi tipikusan női szakmák: markotányosnő, bába, prostituált, nem álltak köztiszteletben.) A középosztálybeli nők többsége azonban más utat választott. A kulcskérdés az volt: mit kezdenek a szabad idejükkel? A válasz pedig: semmit. A tipikus angol középosztálybeli feleség otthon maradt, míg a férje dolgozott. A főzést a szakácsnő végezte, a takarítást a takarítónő, a mosást a mosónő, a gyereknevelést a nevelőnő. De akkor mit csinált ő? Tényleg semmit. Illetve valamit igen: példakép és támasz volt. Gyermekei és a külvilág előtt az erkölcs és minden erény megtestesítője, férjének pedig támasza, aki az élet zord viharait az otthon békés kikötőjében pihenni ki szerető hitvese segítségével. A nő ekkor aranyalkában tartott szelíd hangú pacsirta volt, egy gyámoltalan, törékeny lény, aki férje erős karjára hull. Annyira gyámoltalan, annyira tündéri és annyira erkölcsös, hogy például a házastársi szexualitás iránt sem illet különösebb érdeklődést mutatnia. (Hát még a házasságon kívüli iránt!) „Hunyd be a szemed és gondold a hazára!” – szolt a jó tanács, ha a férj a sors megpróbáltatásaitól megtépáztatván egy kis kellemes női melegségre vágyott. (Érdekes ebben az összefüggésben utalni arra a tényre, hogy az első fejezetben emlegetett dr. Freud, amikor a nők péniszirigységéről és a szexualitás ember fölötti hatalmáról ír, akkor a pszichoanalitikus díványon e kor frusztrált, vágyait szégyellő, elfojtó, bűnösnek gondoló nője hever. A szülésre kötelezett háztartásvezető.)

De ez a nő egyre gyakrabban érezte azt, hogy az élete üres és céltalan, s ő tulajdonképpen máshogy is élhetne akár. Igazán semmije nem volt: nem volt tulajdona, iskolai végzettsége, szakmája, munkája, politikai joga, egyvalamije volt csak sok: szabad ideje. S mivel ezzel nagyon sok nő volt így, néha egymásra találtak s beszélgetni kezdtek. S ekkor fenemód jól érezték magukat. Es úgy gondolták, hogy ezt akár meg is lehetne ismételni. Azután megismételték. Majd úgy gondolták, csináljanak valami hasznosat is, hiszen ők az erkölcsi példaképek, így hol egy kórházba, hol egy gyermekotthonba, hol egy szegényházba látogattak el, és igyekeztek segíteni az elesetteken. (Innen származik az a mai gyakorlat is, hogy a politikusok feleségének [!] a kötelessége ma is a jótékonykodás.) Ez volt az első szervezett közös női tevékenység a történelemben. E szervezetségnek pedig hamarosan keretet is adtak, s megalakultak az első női egyletek, ahol szép lassan már nemcsak jótékonyági témák merültek fel, hanem húsba vágó kérdések is: a válás, a női szavazati jog, az iskoláztatás,

a házasság, a munka kérdése. A jég először az oktatásban tört meg, hiszen azt könnyű volt belátni, hogy a tanítói, az ápolói, a titkárnői munkát sokkal jobb, ha nem férfi tölti be. Az első egyetemista nő zürichi volt 1867-ben, az első orvosnő holland 1870-ben, s az első ügyvédnő francia 1903-ban. S innentől kezdve jogosan merült föl a kérdés: vajon igazságos dolog-e az, hogy egy két elemít végzett, alkoholista dokkmunkásnak van szavazati joga, a Nobel-díjas Marie Curie-nek pedig nincs, pusztán azért, mert némileg különbözik a hasuk alatti testrészüik. És mivel egyre többen mondták azt, hogy bizony, ez így igazságtalan, egyre több országban merült fel a női választójog megadása. A világon először Új-Zélandon (hogy miért pont ott?!) kaptak a nők szavazati jogot az 1880-as években, Európában pedig Finnországban, 1906-ban, s az első világháború előtt még Norvégiában, Dániában és Izlandon is megkapták az egyik legfontosabb állampolgári jogot a nők.

De mit szóltak mindehhez a férfiak? Néhányan biztosan egyetértettek velem, sokan furcsállották, volt, aki idegenkedett, egyesek pedig gyűlölettel nézték e – szerintük – sarkaiból kifordult világot. De mi bajuk volt a férfiaknak a női tanulással, munkával, szavazati joggal? Nos, nem egészen ezzel volt bajuk. Ha a XIX. század végének irodalmát tanulmányozza az ember, egyebek mellett egy nagyon különös vonást is felfedezhet: az írott emberi kultúra 5000 éve óta nem tapasztalt intenzitású nőgyűlöletet. Az alaphangot Ibsen adja meg, mikor *Nóra* című drámájában a főhősnő végső elhatározásában így szól férjéhez: „Levetem a jelmezemet, (...) ülj le, Torvald, sokat kell beszélnünk egymással.” S a beszélgetés végén egy olyan dolgot tesz, ami nagymamája számára elképzelhetetlen lett volna: összecsomagol és otthagyja férjét gyerekeivel együtt. És innentől kezdve hemzsegnek az irodalmi művekben az érthetetlen, félelmetes nők, akikhez képest Éva és Pandora kutya füle sem volt. A Strindberg-drámákban a nő már egy ártó démon, egy veszedelmes vámpír, akivel szemben áll az erkölcsös, nagyvonalú, ám megalázott férfi. Egyik hősnője ki is mondja: megelégette azt, hogy a nő legyen a férfi rabszolgája, mostantól fordul a kocka: a férfi lesz a nő rabszolgája! Inasát lábcsőkre akarja rávenni, vőlegényét lovaglópálcán ugratja át. Egy másik hősnő a férjével is pénzért ölelkezik, megcsalja, bosszút liheg, elképesztően önző, egy gyűlöletes boszorkány. Frank Wedekind Lulujából már pusztító erő sugárzik, barátai, szeretői, férjei bábokként dőlnek ki mellőle, kit a guta üt meg, ki öngyilkos lesz, kit maga Lulu lő le. Férje halálhírére csak ennyit mond: „Most gazdag vagyok.” Otto Weininger szerint a nő amorális, erkölcstelen, nincs lelke, szemérmetlen, hiú, nincs méltósága, aljas, ringyó hajlama már születésétől benne van. „A férfi a legfelsőbb magasságokig is eljuthat, s a legmélyebbre is züllhet, állattá, növényé, sőt nővé is lehet!”

Te jó isten! Hát mi történt itt? Honnan e szélsőséges nőgyűlölet? Hát onnan, hogy itt elsősorban nem egyetemről és választójogról van szó, annál sokkal fontosabb dologról: a férfi és a nő évszázados helyéről a világban, a család s így az emberiség jövőjéről. Legalábbis sok férfi úgy érzi. Nemcsak a kiszámíthatatlannak érzett nőmozgalmak, hanem a nők egymásra találása, a XIX. században megszülető barátnőkultusz is félelmetes lesz. (Miért nem velünk barátokoznak?) Évszázadokkal korábban a férfi homoszexuális kapcsolatot kivégzéssel büntették, a női lesbikusságra csak legyintettek: komolytalan, súlytalan dolog, lám, az állhatatlan nő!, de az öröklést végül is nem veszélyez-

teti. A XIX. században ugyanez a jelenség már veszélyes, üldözött, riasztó lesz. (Miért nem velünk szerelmeskednek?) Akkor most már nem lesz szükség a férfira, a házasságra, szétesik a társadalom? Bizony, lehet, hogy az emancipációs felszabadulás korában ükanyáink olykor elvetették a sulykot, gyors tempóban, váratlanul merészkedtek túl messzire a hirtelen jött szabadság mámorában. De az is biztos – s az irodalmi művek ezt támasztják alá –, hogy a férfiak sem tudtak mit kezdeni a hirtelen megváltozott helyzettel, azzal, hogy a nő egészséges önzése utolérte a férfi egészséges önzését. (De azért ez mégsem járja!) S azt is, hogy az egyéni szabadság és önmegvalósítás igénye olykor tragikus ellentmondásba került a hagyományos nő-feleség-anya szereppel.

A történelem a folyamatos válságok és az ezekre adott megoldáskísérletek története, s a férfi-nő kapcsolat megoldási kísérletei is változnak folyamatosan napjainkig. Aztán az első világháború vérmezői végleg megváltoztatták a női sorsot, mivel a háborúban megsebesült, megrokkant, meghalt férfimilliók helyét a nők foglalták el a gyárakban, s így a férfivilágnak végképp elfogytak az érvei a nők alávetéséhez, jogfosztásához, hiszen ugyanúgy tanultak, dolgoztak a nők is, mint férfi társaik. S így paradox módon a XX. század egyik leghatalmasabb katalizmája hozza el a nők számára az utolsó elemet egyenjogúságukhoz, a szavazati jogot szinte minden európai országban.

A szabadság diszkrét bája

(A XX. századtól napjainkig)

Mikor négy év vérzivatarra után az első világháború hirtelen véget ért, nagyon sok hadifelszerelés maradt a küzdő felek nyakán. Többek között több tonna kötőanyag. Mivel a sebesült-utánpótlás hála istennek megszűnt, sok ország nem tudott mit kezdeni a raktárban levő hihetetlen mennyiségű gézzel. Ekkor azonban jött egy zseniális üzletember és azt mondta: vége a háborúnak, nincsenek vérző kezek, lábak, hasak, fejek. No de van egy testrészt, ami békeidőben is vérzik! Ráadásul rendszeresen! És megvette a teljes egészségügyi készletet, vékony csíkokra vágta és forgalomba hozta. Így született meg a tisztasági betét. És innentől kezdve a nőkkel való törődés kiterjedt erre az – akkor még – eléggé intimnek érzett területre is.

A húszas-harmincas évektől pedig egyre több országban szerezték meg a nők a tanuláshoz, munkához, választáshoz való jogot. A folyamat azonban nem volt egyenes vonalú, egyenletes mozgás, a harmincas évek két országában a nők helyzetében kifejezett romlás mutatkozott. Az egyik ilyen a hitleri Németország, a másik a sztálini Szovjetunió. Hitler szerint az emancipáció a nemzetközi zsidó szellem terméke, így kellőképpen utálta az egészséget. A nő élete legyen a hagyományos három K: Kinder, Küche, Kirche (vagyis: gyerek–konyha–templom) keretei között, és lehetőleg ne dolgozzon, ne politizáljon. Ezt olyan sikerrel vitték véghez, hogy 1938-ban a német parlamentben már egyetlen nő sem találunk. Viszont jó lenne, ha minél több gyereket szülne a nő – mondták –, hiszen pusztán tankokkal nem lehet megnyerni a háborút. A náciizmus, mint láthatjuk, erősen masculin ideológia volt.

Oroszországban a nő megítélését egy kedves közmondással tudnám jellemezni, mely így szól: „Az asszony nem korsó, nem törik el, ha néhányat ráütsz.” Érthető, hogy a feminista mozgalmat is erős idegenkedéssel fogadták. Az idegenkedés szó jelen esetben azt jelenti, hogy például az 1920-as évek végén Üzbegisztánban volt olyan év, hogy 203 feminista nőt gyilkoltak meg. Egyeseket például azért, mert fürdőruhát viseltek a strandon vagy fátyol nélkül merészkedtek megjelenni a színházban. A kommunista ideológia a nemek egyenlőségét hirdette, azt azonban furcsa módon oldották meg: férfiasították a nőket. Őket is alkalmasnak találták a nehéz fizikai munkára. Kőművesnők, bányász nők, traktoroslányok, a Gulag női elítéltejei ugyanazt a nehéz fizikai munkát végezték, mint a férfiak. De volt azonban egy apró különbség is: nekik nemcsak a munka frontján kellett helytállniuk, hanem a házimunka frontján és a gyermeknevelés frontján is. (Magyarországon az '50-es években Gobbi Hilda színésznő sajátos vonásában vélte megragadni a női egyenjogúságot, mikor felszólított minden nőt, hogy dohányozzanak ők is! Lám, olykor nem is kell olyan sok a szabadsághoz.)

A második világháború után pedig még a vonakodó országok (Franciaország, Olaszország) is megadták a nőknek az összes politikai jogot, amit a férfiak élveztek. (Európában utoljára Svájc!) S a hatvanas években a szexuális forradalommal összekapcsolódó emancipációs új hullám a modern fogamzásgátlással és a bölcsőde-óvoda rendszer kiépítésével a nőknek sokkal több önrendelkezést és szabad időt biztosított. És ezzel teljessé vált a győzelem. Ami ma számunkra már természetes, az csak a legutóbbi száz-kétszáz év terméke. Az ipari forradalom előtti társadalmakat vizsgálva két érdekes dolog is szemünkbe ötlük. A nő alárendeltsége egyértelmű, de emellett a két nem elkülönülése is több mint furcsa számunkra. A férfimunka elválik a női munkától, a nő otthon van, a férfi máshol, nem együtt szórakoznak, a gyerekkel a férfi alig törődik, és még sorolhatnám. Még a legintimebb kapcsolat különböző funkciói is elválnak egymástól, amit az a régi görög mondás fejez ki a legjobban, miszerint ha rád jön a kangörcs, szaladj a kikötői lotyóhoz, ha remekül akarsz szórakozni, fizess meg egy hetérát, ha nemes utódot akarsz nemzeni, fordulj a feleségedhez. És ezek után már nem csodálkozunk azon, hogy a menstruációt a régi korok embere valamilyen misztikus, különleges dolognak tartja, amikor a nő nem érhet hozzá ehhez-ahhoz, tisztátalan. Mai primitív törzseknél is megvan ez az elkülönítés, hiszen vannak szülőkunyhók és menstruációs kunyhók is. Mára ez a sokféle elkülönülés megszűnt, és egyre jobban összerosódnak a hagyományos férfi- és női tevékenységformák is. Mikor bokszoló, súlyemelő, kommandós nőket látunk vagy ápolófiút, óvóbácsit, hastáncos srácot, tudhatjuk, hogy ez a legutóbbi pár évtized terméke csak.

És van még valami nagyon lényeges, az emancipáció egyik legfontosabb eszköze: a vízvezeték. A házimunka ma is nagyrészt női feladat, és hálátlansága leginkább abban mutatkozik meg, hogy csak akkor látványos, ha elhanyagolják azt, amúgy szinte láthatatlan. (– Tiszta a szőnyeg, el is mosogattam! – Még szép!) A vízvezeték előtti korokban nemcsak egy téli fürdés volt kín, hanem a mosás is. Térdfig állni a jeges vízben órákig és csapkodni a koszos ruhát, nem volt egy népünnepe. Ezért sokan megvárták, míg melegebb lesz és tavaszi (!) nagymosást tartottak. A mai háztartási gépek ezért elsősorban a nők életét könnyítik meg.

Meg a jogszabályok is. Pár évtizede indult Amerikában egy különös persorozat a férfiúi szexuális zaklatások ellen a munkahelyen. Ez remek példája annak, hogy egy létező és bizonyára kellemetlen jelenség ellen hogyan nem szabad védekezni. Egy átlagos amerikai férfi dolgozó ma már kolléganőjének a frizuráját sem meri megdicsérni, illetve nem engedi előre az ajtóban sem, nehogy megkapja a szexista bélyeget. Megszületett persze az ellentettje is, egy kissé komikusnak tűnő, bár komolynak szánt film képeben, melynek címe: *Zaklatás*. A filmben az igen dekoratív Demi Moore játssza a munkahelyi főnököt, aki folyton alantas szexuális vágyaival zaklatja szegény, kiszolgáltatott férfi beosztottját, Michael Douglast. (– Zaklass, Demi! – sóhajtott fel sok elmaradott férfi a film megnézése után.) A másik jogi helyzetet az az amerikai vicc illusztrálja a legjobban, miszerint a sellő Barbie 8 dollár, a menyasszony Barbie 9 dollár, az elvált Barbie 35 dollár, mivel azzal jár Ken háza és autója is.

De ezek már napjaink problémái. Egy hollywoodi rendező szerint a jövőben az álomgyár tematikája is meg fog változni, a kor ütőerén tartván mutatóját. A háborús-, akció-, horror-, fantasy, romantikus film lejárt lemez, de már a szingli-témát is kimerítették, sőt a két homoszexuális cowboy megkötő története sem fejleszthető különösebben tovább. Az elkövetkező években olyan filmekre kell számítanunk, ahol a szingli nő már nem keres férfi társat, még megtermékenyítés céljából sem. A nő barátnői társaságában szórakozik, leszbikus szerelmi viszonyt tart fenn, és ha úgy érzi, eljött az ideje, a spermabankhoz fordul bizalommal. Agrém? Lehet. Bár az elmúlt években történt néhány dolog, ami korántsem erre utal. „A férfi átmenet a majom és a nő között” – hangzott el a nyolcvanas években egy *Szexmisszió* című kedves, ironikus filmben, ahol a végén a férfiatlót elvadított nők azért megtalálják a párjukat. Svédországban 2003-ban jelent meg az ottani radikális feministák kiáltványa, mely szerint a férfinem egy pusztán biológiai tévedés. (Hol vagyunk már az oldalbordától!?) A férfi egy szexőrült, vérszívó, egy érzelmi parazita, s ily módon az egyetlen dolgot, amit nem lehet nélküle megoldani, a szaporodást, valahogy művivé és automatikussá kell tenni. A férfinemet pedig ki kell iktatni a nők életéből. (A hogyan nem egészen világos, talán be kellene tiltani.) Ez a nőszervezet odáig megy, hogy tagjai közül kizárja azt, akinek fiúgyermek van, hiszen így a másik nemet (ellenséget?) erősíti. Egy skandináv feminista párt szerint pedig nemi árulás az, ha egy nő lefekszik egy férfival, és azért küzdenek, hogy a nők viselhessenek férfi keresztnévet, ha akarnak, és ingyenes tisztasági betéthez juthasson az, aki igényt formál erre. Egy másik radikális nőszervezet vezetője pedig egy újságban a férfiakat állatoknak, két lábon járó műpéniszeknek nevezte, amit azért joggal tarthatunk némileg túlzásnak.

Na jó, az évezredes alávetettség valóban nem járható út, az egyenjogúság azonban nem jelenthet egyformaságot, pláne nem ellenségeskedést. Az emberiség szaporodására kifejlesztett régi módszer a hagyományos módon, a hagyományos eszközökkel a többség számára akár kellemes élményeket is nyújthat. Aztán meg úgyis jön a globális felmelegedés, az Antikrisztus, a becsapódó kisbolygó, az új jégkorszak, tornádók, tájfunok, szököárak. Ne bántsuk hát egymást. Egy földönkívüli-inváziónál, ha nincs más megoldás, talán még a férfiak is jobbak.

Anyaszomorító büdös kölkök

A gyereknek a hátán van a füle

(Az ókori Kelet)

Az őskorból nem maradt fent írásos emlék. Csontmaradványokból, kőeszközökből, barlangfestményekből próbálják a kutatók összerakni a képet, ami ennek megfelelően elég ellentmondásos. A régészek azonban találtak egy olyan tárgyat is, amit joggal nevezhetünk a nevelés első bizonyítékának. Ez a tárgy nem más, mint egy darab ürülék. Mikor megtalálták, ugráltak a boldogságtól, hiszen ebből remekül lehet következtetni az ősember étrendjére. De hogy maradt fönt a fent említett tárgy? Miért nem bomlott el, mint az összes többi? Hát azért, mert ez egy ősembergyerek piszka volt, amit valaki besöpört a tábornút hamujába, így először konzerválódott, azután megkövesedett. A kis büdös őskölyök ugyanis odarondított a barlang közepére, az ősmamája viszont ezt helytelenítette, és a maradványt besöpörtc a tábornút hamujába.

Az a mozzanat, hogy a gyerek tesz valamit, ami anyukája szerint nincs rendjén, az első bizonyíték a nevelésre. Íme, a pedagógia kezdete. Hogy azután kapott-e az ősgyerek két nagy őspofont a disznóságért, azt nem tudni.

A civilizáció bölcsője az ókori Keleten, innen származnak az első írásos emlékek is. Egy sumer király például azzal dicsekedett, hogy uralkodása idején nemcsak béke és gazdagság köszöntött országára, hanem az erkölcsök is megjavultak: „...anya a gyermekét nem korholja, a gyermek anyjával nem felesel.” (Istenem, ha csak ennyi kéne hozzá! Hol van ez a király?!) A valóság persze nem volt ennyire rózsaszínű, e derék uralkodó hatásköre nem mindig lépte át a házak küszöbét. Sokkal többet mondanak nekünk a feleselő gyermekekről Hammurabi törvényei. A hozzájuk való viszonyt jól példázza az, hogy mikor az egyik felnőtt megüti a másikat, pénzbírságra, maximum korbácsolásra ítélik, az apját megüto gyerek kézlevágással bűnhődik. Bár ezt nevezhetjük akár 100%-os hatékonyságú pedagógiai módszernek is, hiszen biztos, hogy ezt a tiszteletlenséget soha többé nem követi el. (Legalábbis nem ugyanazzal a kézzel.) Nem csodálkozhatunk ezen igazából, hiszen még azt is a család-fő döntötte el, hogy a gyerek a háznál maradhat-e egyáltalán. Ha megszorult anyagilag, eladhatta rabszolgának is, s hogy ez nem lehetett ritka jelenség, azt az alábbi közmondás mutatja: „Maga keze munkájából él az erős, gyermekei árából a gyenge.” De mégis, akkor hát mennyi az értéke egy gyermeknek? A törvényekre a szemet szemért, fogat fogért elv jellemző, ezek alapján megpróbálkozhatunk következtetni: „Ha egy gyermek meghal a dajka gondatlansága miatt, vágják le a dajka mellét” – szól a törvény. Mennyit ér hát egy gyerek? Annyit, mint egy mell. (Esetleg egy pár.) „Ha az építömester épít egy házat, és az összeomlik s megöli a tulajdonost, öljék meg az építömestert.” Rendben, szemet szemért. Ha viszont a tulajdonos fiát ölte meg az összeomló ház, akkor az építömester fiát (!!!) kell kivégezni. Ez a vérforralóan igazságtalan törvény mutat rá talán a legjobban a sumer gyerek helyzetére. A szemet szemért, fogat fogért elv itt is érvényesül, amennyiben az építésznek ugyanazt a fájdalmat kell okozni, mint ami a tulajdonost érte. Szemet szemért. Ezek szerint az a gondo-

lat senkiben sem merült föl, hogy a gyerek is ember lenne. Inkább olyasmi volt, mint egy rabszolga vagy egy háziállat, amelynek megvan a pontos értéke, lehet adni-venni, halálával érzelmi vagy inkább anyagi kárt okozni szüleinek.

Egy gyerek értékét az ókori Kelet másik nagy törvénygyűjteményéből, Mózes törvényeiből is nehéz kibogozni. Az biztos, hogy itt is a szemet szemért, fogat fogért, sőt, „horzsolást horzsolásért” elv az uralkodó. Ha egy férfi megöl egy nőt, őt is meg kell ölni. Rendben, szemet szemért. Ha viszont egy terhes nőt üt meg a férfi úgy, hogy az elvetél („idétlent szül”), csak kártérítést kell fizetnie a férjnek. Itt is van tehát a gyermeknek anyagiakban kifejezhető pontos értéke. Mindenesetre életének értéke nem egyenlő egy felnőtt ember életének értékével. Hammurabi durván büntette az apját megütő fiút. Itt ennyi sem kell. Nem volt tanácsos egy fiatalnak az ókori Izrael kocsmáiban korhelykedni. Az apának elég volt ennyit mondania: „Ez a mi fiunk rossz útra tévedt és önfejtű, nem hallgat a szavunkra, iszik és tékozol”, a város férfiai büntetésül halálra kövezték. (Ez is elég hatékony problémamegoldásnak tűnik.) A törvények itt is megengedik az apának, hogy rabszolgának adja gyermekét, azzal a megkötéssel, hogy a fiú hét év múlva szabaduljon fel. És a lány? Az nem. Még annyit sem ért, mint egy fiú. Az elsőszülöttekről viszont részletes intézkedések történnek, hiszen ők öröklik a vagyont, ám ők is csak úgy érdekesekek, mint leendő örökösök, mint személyiségek nem.

Egyiptomban viszont lényegesen kellemesebb volt egy gyerek élete. Őket nem kötötték gúzsba ezek a törzsi társadalomból örökölt komor törvények. Az egyiptomi családi életet átszötte valami fimon diszkréció, zárkózott tartózkodás. Itt sem az asszony, sem a gyerek nem olyan alárendelt és kiszolgáltatott, mint a Kelet más államaiban. Több ábrázoláson látunk fáraópárt sok gyerekkel, gyermekét ölében tartó nőt, gyermekeikkel együtt dolgozó parasztokat. Egy egyiptomi házban általában öt-hat gyerek született, s a nők 12-13 éves korukban kezdtek szülni. Ezt a szülőházakban tették, úgynevezett szülőtéglákon, és általában három évig szoptatták gyermeküket. (Az egyiptomi férfiak egy kis gonoszságot azért megengedtek maguknak. A szülésnek saját istennőt alkottak, aki egy nagydarab, kegyetlen, terhes víziló volt. Hát, nem éppen elegáns célzás.) A birodalom ügyeinek intézéséhez nagyon sok írnokra volt szükség, így a gazdagabbak írnokiskolába jártatták gyermeküket. A tanárok igen modern elveket vallottak: a gyereknek a hátán van a füle, ugyanis észrevettük, hogy a fiatal csak akkor hall, amikor verik. S mivel az írnokiskola tényleg dögunalom volt – azonnal egész mondatokat kellett leírni diktálás vagy másolás útján –, bizony gyakran csattogott a vízilóbőr korbács. A mester pedig, ha emberséges volt, a saját gyermekkoráról mesélt, amikor három hónapig kalodában volt, és jó néhány verést is kapott. A mester persze nem volt gonosz. Ő meggyőződése szerint jót akart, jó írnokot akart nevelni a saját érdekét fel nem fogó gyerekből. Ehhez pedig olyan eszközei voltak csak, amikkel őt is nevelték, s lám, milyen jó kis mester lett belőle!

Az írnokiskola gyötrelmein kívül az egyiptomi gyereknek olyan boldog gyerekora volt, mint egyetlen más korban sem a XX. századig. Mivel jó meleg volt, általában meztelenül jártak, fürödtek a Nílusban, játszottak a gondozott kertek és termőföldek között. Otthon segítettek anyunak megtömní a hizlalt darut (!), játszottak a karámba zárt antilopokkal, gazellákkal (!), s ha jók voltak, apu el-

vitte őket idomított hiénával (!) vadászni. Este pedig alacsony alkoholtartalmú mézédés datolyasört szürcsöltek a fűbe telepedve. Irigylésre méltó gyermekkoruk volt.

Gyerekek az út szélén

(A görögök)

Egyszer Zeusz elhatározta, hogy megleckézteti Hérát, és bebizonyítja, hogy nő nélkül is képes gyermeket alkotni. Ezért Pallasz Athéné Zeusz homlokából patant ki teljes fegyverzetben. Szép is volt, okos is, értett a művészetekhez és a tudományokhoz. Héra persze bosszút esküdött, és ő is Zeusz közreműködése nélkül szülte meg Héphaisztoszt. Ám ő olyan csúnya lett, ráadásul sánta, hogy az anyja ledobta az Olümposzról. (Mi tehát a logikus következtetés? A nők nem lehetnek meg férfiak nélkül, a férfiak viszont még szülni is jobban tudnak, mint a nők!) Zeusz egy másik gyermekét, Perszeuszt egy ládába tették, és a tengerre bocsátották. Ödipuszt gyermekkorában kitették egy pásztorral a hegyre, és még sorolhatnám az ilyen-olyan módon eltávolított mitológiai gyerekeket. A miéltre a válasz egyszerű: isteneiket a görögök önmagukról mintázták.

Hellásban létszükséglet volt a gyerekek számának drasztikus szabályozása, hiszen a városok nagy része szigeten, völgyben vagy tengerparton feküdt, így új földeket nehezen tudtak művelés alá vonni. A görögök tehát elkezdtek irgalmatlanul egykézni. Ritka volt az olyan család, ahol kettőnél több gyermek élt. A gyerek születésekor az apának joga volt eldönteni, fel akarja-e nevelni az újszülöttet, vagy sem. Ha nem óhajtotta, úgy több megoldás kínálkozott. A legemberségesebb az volt, ha a mindentudó bábák közvetítésével a gyereket egy meddő pár fogadta magához. Ha ilyen nem találtak, a gyereket kítették az út szélére egy pólyában, csatoltak hozzá valamilyen ismertetőjelet – a későbbi testvérházasságot elkerülendő –, majd sorsára hagyták. Persze még így is megúszhatta, ha találkozott egy jószívű emberrel, aki magához vette és felnevelte. Akkor is túlélte, ha találkozott egy közepesen jószívűvel, aki hazavitte és felnevelte azért, hogy ifjan eladja katonának vagy rabszolgának. Ha egyikkel sem találkozott, hát elpusztult. Hoga a gyerekkitevés szokása mennyire általános szokás volt az ókorban, azt mutatják a legendák, mondák: Mózesről, Ödipuszon át Romulus és Remusig.

A gondot azonban gyakran megoldotta a természet maga, hiszen az ókori görögöknél is óriási mértékű volt a csecsemőhalandóság. Régészek találtak olyan sírokat, melyben a csontvázak kétharmada gyereké volt. Ennek tudható be, hogy a gyereket csak élete tizedik napján nevezték el, ha megérte. Ezután hat-hét éves koráig otthon nevelkedett, anyja vagy a dajkája sokat mesélt, énekelt neki, majd kezdődött az iskola. Athénban nem volt állami oktatás, aki akarta és bírta anyagilag, az iskoláztatta gyermekét, aki nem, az nem. A gazdagabbak gyerekük mellé egy kísérő szolgát is fogadtak, aki vitte a gyerek táskáját, vigyázott rá útközben. (Athén óriási kikötőváros volt tele mindenféle kétes alakkal: tolvajokkal, rabszolga-kereskedőkkel, használtautó-nepperekkel.) Ez a rabszolga részt vett a tanításban is, és ha a gyerek nem viselkedett jól, felugrott és lecsavart neki két pofont. Majd hazakísérte. Ő volt az első, aki nemcsak tanította, hanem nevelte is a gyereket. Ő volt a gyermekkísérő, görögül pai-

dagógosz. Az athéniak nagyon fontosnak tartották nemcsak a szellem, hanem a lélek és a test nevelését is. Irodalmat úgy tanultak, hogy a tanár felolvasta Homérosz Iliászát vagy Odüsszeiáját, a tanulók pedig utána mondták. Innen a görögök elképesztő memóriája is, több athéniről hallunk, aki fejből tudta ezt a két eposzt. Az írás-olvasás a politikai részvétel fontos feltétele volt, aki nem tudott olvasni, arra azt mondták: magánéletbe visszahúzódó ember. Görögül: idiotész. A zenét pedig olyan léleképítő eszköznek tartották, hogy a tolvaj enyhébb büntetést kapott, ha nem tudott citerázni. Azt tartották ugyanis, hogy szerencsétlen így lelki nyomorban él, nem csoda, ha lop. A testnevelést pedig tornacsarnokokban – ez állami intézmény volt – tartották, ez görögül a gümna-szion. (Tehát a gimnáziumban gimnasztikáztak.) A testet az egészségért és a szépségért nevelték, mely harmóniát alkot a szellem és a lélek kiművelésével, s így lesz teljes az ember személyisége.

A testi nevelést az ókori Kelet országaiban hiába keressük, ezt bizony a görögök találták ki. Köszönjük. Volt azonban egy görög városállam, amely ezt mindennél fontosabbnak tartotta, Spárta. Ez volt a világ legkülönösebb országa. A jelszava az lehetett volna: itt minden másképp van. Mivel a leigázott, rabszolgasorban tartott őslakosok tízszer annyian voltak, mint a spártaiak, így a hódítók szorosra zárták soraikat, és egy irtalmatlan katonaállamot hoztak létre. Minden gyerek az állam tulajdona volt. Mikor a kis spártai megszületett, szülei bemutatták a vének tanácsának, akik megvizsgálták, és ha csenevésznek tartották – milyen katona lesz az ilyenből! – kitétték a Taigetosz hegyére, és a sorsa hasonló lett a fent említett gyerekekével. Spártában nagyon érdekes családi viszonyok voltak. Ha például egy férfi nem akart megházasodni, de gyermeket szeretett volna, erre is volt megoldás. Kinézett magának egy olyan nőt, akinek erős gyerekei voltak, s a férjet megkérte, hadd készítsen ő is egy gyereket a nejenek. (– Szeretnék a bájos hitveseddel gyermeket nemzeni magamnak. Ugye nem baj? – Jaj, mit gyerekeskedsz, csak nyugodtan!) Úgy fest, a nő méhe is állami tulajdon volt. Az engedékeny férj ugyanis úgy gondolkodott, hogy ha több gyereke van, az növeli a család erejét, tekintélyét, viszont a kis kakukkfióka nem örököl tőle semmi vagyont.

A gyerekeket már kiskoruktól katonás fegyelemre nevelték. Meztláb járat-ták, hogy erősödjön a talpuk, túrniük kellett a hideget, a magányt, a sötétet és a fájdalmat. A spártaiak arra is rájöttek, hogy ha valaki telezabálja magát, akkor elnehezedik, s ebből azt a következtetést vonták le, hogy az életerő ilyenkor küzd, vesződik a sok táplálékkal. Logikus tehát, hogy a táplálék lenyomja az embert, az üres gyomor viszont felemeli, könnyebb lesz, magasabb. Így Spártában az ifjaknak kevés étellel kellett beérniük. A fiúknál hétéves kortól elkezdődött a kemény katonai kiképzés, és ez tartott hatvanéves korig. Spárta volt az egyetlen ország a világon, ahol nem volt tilos lopni. Azt tartották, hogy mindenki védje meg a magát, ha nem tudja, megérdemli. Ha valamelyik fiút elkapták lopás közben, azért jól megverték, de ez nem a lopás, hanem az ügyetlensége miatt volt. (Mint ma, amikor egyest kap a készületlen gyerek.) Mivel minden gyerek állami tulajdon volt, így minden gyereket minden felnőtt szabadon nevelhetett. Ha az utcán a gyerek nem szemlesütve közlekedett és nem köszönt a nála idősebbeknek, bármelyik felnőtt eltárgálhatta, s szégyen volt az apára nézve, ha ezért nem verte meg ő is. Az ifjúkor vége felé pedig a

diákat megkorbácsolták, és ha nyögött vagy sziszegett, mehetett vissza a pisis gyerekek közé. Ha a táborban két gyerek összeverekedett, a nevelő fennhangon biztatta őket, és igyekezett minél alattomosabb, aljasabb, sunyibb gyereket nevelni, hiszen ezek az erények a harctéren kamatoznak. A spártaiak olyan brutális gyakorlatokkal készültek a háborúra, hogy maga a háború már egy kacagó kéjhömpöly volt azokhoz az évekhez képest, melyekkel a háborút előkészítették.

A spártaiak persze kivételek voltak, a többi görög állam általában normálisan működött. Előfordultak azonban brutális történetek. Műtiléne ellen föllázadt egyszer a szövetségese, s ők olyan kegyetlenül büntették meg az árulást, hogy a görög föld szíve összefacsarodott, mindenki őket sajnálta. Vajon mi lehetett ez a szörnyű büntetés? Megöltek mindenkit? Nem. Eladták a lázadókat rabszolgának? Nem, ez sem. A nőket megerőszakolták, a férfiakat szolgaságba hurcolták? Ez már nem is olyan rossz tipp, de nem. Minden eddiginél szörnyűbb büntetést kaptak: megtiltották a lázadó szigeten a zene és az irodalom oktatását. A görögök ugyanis még tudták, hogy a lelki ürességnél és a szellemi sötétségnél nincs nagyobb büntetés. És vajon mi tudjuk-e?

Kemény ököl és sütemény

(Róma)

Rómában a császárkor kezdetén lazulni kezdtek az erkölcsök. A hatalmas hódítások, a rabszolgák százezrei és a hihetetlen gazdagság arra ösztönözte a rómaiakat, hogy mérítsenek nagy kanállal az élvezetek fazekából. S mit hanyagol el az ember, ha úgy dönt, hogy mostantól habzsolja az életet? Természetesen a családját és a gyerekeit. (Legalábbis régen ez még így volt.) A hagyományos család elkezdett minden eresztékében recsegni-ropogni. A férfiak ágyasokat tartottak, rabszolgánokat, és a nagy vidámság közepette egyre kevesebb törvényes gyerek született. Itt tenni kell valamit – gondolta Augustus császár, és családvédő törvényeket hozott. Ettől kezdve minden szülő- és nemzőképes korú római polgár köteles volt házasságban élni és törvényes gyereket produkálni! Szívták is a fogukat rendesen. De a politikusok is, hiszen náluk a hivatalszerzést három vagy annál több törvényes utód létrehozásához kötötte. A házasságtörést pedig száműzetéssel büntette, nem sejtve, hogy hamarosan saját lányán és lányunokáján is kénytelen lesz e büntetést végrehajtani.

A kéjek házszolásának egy időre tehát vége szakadt. A római történelem kezdetén persze senki nem sejtette, hogy ide züllhet a legszentebb eszmény: a család. Ők ugyanis régebben úgy tanították, hogy a gyerek olyan jellemű lesz, mint amelyet otthon tapasztal, így a család igen szigorú törvények alapján működött. A családfőnek, a pater familiasnak korlátlan hatalma volt családon belül. Hatalma kiterjedt nemcsak a feleségére és gyermekeire, hanem gyerekei házastársaira és azok gyerekeire is élete végéig. (– Takarodj a szobádba, bűdös kölyök! – förmedt a hetvenéves apa őszülő halántékú, ötvenéves fiára.) Mikor egy gyerek megszületett – a görögökhöz hasonlóan – csak a kilencedik napon kapott nevet, s ekkor nyilatkozott az apa, hogy óhajtja-e az új jövevényt

a házánál. Ha nem, itt is több variáció volt. Kitehette az útkereszteződéshez sorsára hagyva, de ha nem akart fáradni, joga volt megölni is. Ez azonban csak a lányokra vonatkozott, hiszen minden fiúgyereket kötelesek voltak felnevelni (kellett a katona), és legalább egy lányt. A gyerek rabszolgának eladását viszont törvény tiltotta. (Persze ma Magyarországon is törvény tiltja a lopást, ezért nyilván nem lop senki. Legalábbis én így tudom.) A családfő szinte isteni hatalmát mutatja az is, hogy Rómában a két legsúlyosabb bűn a hazaárulás és az apagyilkosság volt. (Az anya megölése nem volt olyan súlyos.) Ezek az öreg bölények pedig nyilván leginkább a szülő iránti tiszteletre és feltétlen engedelmességre nevelték csemetéiket. Persze a köztársaság korában ők is igyekeztek példát mutatni, hiszen a házastársi hűség (még a férjé is!) szent dolognak számított. Tilos volt például a gyerek előtt káromkodni, aljas dolgot elkövetni, részegen hazatántorogva megabrikolni az asszonyt. Úgy tűnik, ha van egy népnek jelleme, az mindig a családban dől el.

A nevelés tehát a családban kezdődött. Érdekes, hogy Rómában még a gazdagabb családoknál sem volt szokás a dajka alkalmazása, az édesanya maga szoptatta, nevelte gyermekét. Tőle tanulta meg az ékes latin beszédet (édes anyanyelv – édesanyanyelv), a lányok pedig a házimunkát. A spártaiakhoz hasonlóan a rómaiak is rájöttek, hogy egy jó ebéd után az ember szívesen szundít egyet, ebből azonban érdekes következtetésre jutottak: „...a gyerekek, ha sokat esznek és túlságosan sokat alszanak, kissé nehéz elméjük lesznek, testük elsatnyul és lassan növekszik.” A testi nevelésre az iskolában sem fektettek hangsúlyt, nem akartak szép, kisportolt testűek lenni, mint a görögök. A sok izom sem volt kívánatos: „A test nagyobb terhétől megroskad a lélek, rugékonyságából veszít.” Kevés szebb megfogalmazása van a „Te izomagyú barom!” kitételnek. A római gyerekeket hétévesen írták be az iskolába, és egy olyan pedagógus-rabszolga kísérte őket, mint a görögöknél. Az íróeszköz is a görögökéhez hasonlított. Ez egy puha viasztábla volt, amibe egy íróvesszővel karcolták be a betűket. Ez volt a stílus. Aki jól írt, jó volt a stílusa. A tompa végével utána ki lehetett törölni az egészet. (Olyanok voltak, mint a viccben szereplő szőke kislány, akinek azért üres mindig a füzeté, mert amikor a tanító néni letörli a táblát, ő is kiradírozza a füzetébe írtakat.) Az alapszintű oktatás itt is nagyon unalmas lehetett: a tanító felmondta az anyagot, a gyerekek utána mondták. A fegyelem is nagyon szigorú volt, a tanítók fűzfavesszőt és szíjkorbácsot alkalmaztak meggyőzés gyanánt. Sőt, fennmaradt olyan irat is, melyben a diák nevelőjéről panaszkodik, mondván: olyan kemény az ökle, miért nem megy el ökölvívónak. Mindehhez járult „...a legrosszabb fajtájú rabszolgánép, melyet tanítómesterségre fogadtak” – írja Seneca is.

Mindezek mellett azért a görögöknél és a rómaiaknál felsejlik valami nagyon fontos is. Volt olyan tanító, aki sütemény osztogatásával próbálta ösztönözni az ifjúságot korbács helyett. Ciceró óv attól, hogy az iskolában a büntetés megalázó legyen, s kifejti: a büntetés ne legyen nagyobb, mint a bűn. Platon pedig megfogalmazza több mint 2000 évvel ezelőtt azt az igazságot, aminél igazabbat azóta sem tudott senki kitalálni: a nevelés célja nem más, mint a boldogság elérése. Ciceró az erényt tartja a végső célnak, e különbség persze közös nevezőre hozható, hiszen aki önmaga törvényeit megszegi (lásd: szenvedélybeteg), azt folyamatos lelkiismeret-furdalás gyötri, szorongás kínozza,

egy vödör trágyalének érzi magát, az tényleg nem érheti el a boldogságot. A rómaiak gyerekeik szórakoztatására kitaláltak egy elmés játékot is, ez a szónegyszög, aminek legjobban sikerült példánya a következő. Szabad fordításban: egy Arepo nevű magvető kereket hajt. Felírva pedig:

SATOR
AREPO
TENET
OPERA
ROTAS

E varázsnégyzetet nem tudjuk úgy olvasni, hogy ne ugyanezt az öt szót olvassuk alulról, fölülről, oldalról és visszafelé

A kemény római család és iskola kemény gyerekekből kemény felnőtteket nevelt. A testedzést csak harcra való készülésként fogadták el, a zenét és a táncot pedig nőies, petyhüdt ostobaságnak tartották. A világalomhoz példát a családjukból merítették, ahol az apa egyszerre volt ura feleségének és gyerekeinek, valamint a szolgálóinak. A magyar nyelv is ismeri ezt a rokonságot, a szláv „cseljad” szóból származik a család, de a cseléd szavunk is. Értelme: valami, ami fölött uralkodik a férfi. Persze egy munkahelye, férje és gyerekei által lestrapált családanya a nyelvészeknél alighanem konkrétabb tapasztalatokkal rendelkezik e két szó rokonságát illetően.

Szemünk fénye (A középkor)

A középkor embere rettegett az élettől. Rettegett, s ha ritkán valamilyen földi öröm került az útjába, azt szenvedélyes mohósággal kezdte habzsolni. De csodálkozhatunk-e ezen, hiszen ebben a védőoltások, gyógyszerek, antibiotikumok előtti korban nemcsak a rendszeres háborúktól, éhínségtől, járványoktól lehetett meghalni. Elég volt ehhez egy rosszabb termésű év, egy elfertőződött seb, egy gyulladt fog, egy rossz helyen megivott pohár víz vagy egy egyszerű megfázás is. A felnőtt, ha megérte, élete során átesett néhány betegségen, s szerzett bizonyos ellenálló képességet, a gyerekek viszont hullottak, mint a legyek.

A középkori ember nemcsak az élettől, hanem a gyermekvállalástól is félt. Boldog, akinek nincs gyereke – írta egy költő –, hiszen a gyermek csupa sivalkodás, csupa bűz; fáradtság, gond van vele csak, táplálni kell, ruházni és állandóan rettegni, hogy megbetegszik, baleset éri vagy meghal. (Ha véletlenül felnőne, akkor pedig bűnöző lesz és kivégzik, esetleg börtönbe kerül – írja az optimista szerző.) Egy másik szerint már a terhesség csupa nyomorúság, a szülés csupa fájdalom, sok nő meghal gyermekágyban, a kisgyerekes anyának nincs egy nyugodt éjszakája (azért ebben van némi igazság!), a gyerek nyomorék lesz vagy engedetlen, ha pedig a férj meghal, a nő nyomorogni fog a

gyerekkel. Ezeknek a rémisztően pesszimista hangoknak sajnos azért tényleg volt valós alapjuk. Nem volt indokolatlan a félelem. A kor higiéniai viszonyai ismeretében nem meglepő, hogy csak minden második-harmadik (!) gyerek élte meg az egyéves kort! A tízéves kort pedig csak a gyerekek 20-30%-a! E riasztó tények miatt kialakult néhány nagyon furcsa szokás is. Általánossá vált az a gyakorlat, hogy egy családban ugyanazt a keresztnévet kapta két gyerek is, egyik úgyszólván meghal alapon. Gyakori volt, hogy a gyermeket már születésekor megkeresztelték, illetve azt a testrészt hitették meg keresztvízzel, amely először bukkant napvilágra. Sőt, arra is van adat, hogy – biztos ami biztos – a gyermeket olykor már az anyaméhben megkeresztelték. (Erre egy hosszú csövű kanna szolgált, melynek csőrét felnyomták a méhszájig.) Angliában évszázadokig szokás volt a pénteken született gyerekeket elpusztítani, mert azt tartotta a babona, hogy rájuk nagyon nyomorúságos élet vár. (És igazuk lett, tényleg nem éltek nyomorúságos életet.) A fogamzásgátlás megoldatlansága miatt azonban olykor jóval több gyerek született a kívánatosnál. Erre is volt recept. Meglepő adatra bukkanunk, ha görcső alá vesszünk egy tipikus középkori családot. Azt tapasztaljuk, hogy nem ritka, hogy két-három-négyszer annyi fiúgyerek van, mint lány! Vajon mi lehet ennek az oka? Mi húzódnak meg a háttérben? Erre elég egyszerű a válasz: rideg matematikai számítás. Mi lesz a fiú sorsa ugyanis? Gyermekkorától kezdve dolgozik otthon, majd megnősül, a feleség hozománya és munkaereje a családot gazdagítja. Az egyenleg tehát pozitív. De mi lesz a lánnyal? Ő tizennégy-tizenöt éves koráig otthon él, majd férjhez megy, az apa ad vele hozományt, s attól kezdve ő a férje családját gyarapítja hozományaival és munkaerejével. Az egyenleg végösszege tehát negatív. A fenti képletet már az ókori Kínában is ismerték, és éhínség idején a lánycsecsemőket a folyóba dobálták. A középkorban is hasonló történik. Szörnyű, de igaz: valamilyen módon kioltják a lánygyerek életét. Általában úgy, hogy elhanyagolják. Nem törődnek vele, s így előbb-utóbb meghal. A nagy csecsemőhalandóság, betegségek, éhínségek közepette fel sem tűnik.

Hogy ezt az embertelenséget meg tudjuk érteni, tudnunk kell, hogy a középkori családok mások voltak, mint a maiak. Az emberek között nem alakult ki olyan szoros érzelmi viszony. A házaspárok ritkán voltak szerelmesek egymásba, és a gyerekek iránt sem mutattak semmilyen empátiát. Az apa öt-hat éves koráig például egyáltalán nem törődött gyerekeivel. Az anyák pedig gyakran a munkában hátráltató akadályt láttak bennük, s mikor dolgozni kellett, szoros pólyába csavarva felakasztották őket a gerendára, vagy ástak nekik egy állógödört a szántóföldön. Falun éppen emiatt általában a nagyobbik „törődött” a kisebbikkel, míg a szülők dolgoztak. Ehhez az érzelmi állapothoz járult hozzá, hogy az emberi kapcsolatok – miként az emberi élet is – sokkal rövidebbek voltak, mint manapság. „Siratom ifjúságomat..., most hogy a vénség rám szakadt...” – írja Villon harmincévesen. Az anyák a sokadik szülést már gyakran nem élték túl, az apákat a bevezetőben említett okok bármelyike elvihette. A meleg, gyerekszerető család, amelynek mindene megvan, csak az elmúlt kétszáz év luxusa. A középkorban nem a gyermeknevelés volt a legfontosabb az életért való heroikus küzdelemben.

De iskolák akkor is voltak, s a kor pedagógusai megkapták a maguk útmutatását: „Ne üsetek pusztá kézzel a fedetlen fejére, mert egész életére hülyévé

tehetitek, egy kis vessző, attól fél, és jól nevelt lesz.” Ekkor értjük meg tehát az iskolai vesszőzés-korbácsolás értelmét: nevelő célzatú fájdalmat okozni anélkül, hogy egészségkárosodás következne be. Tehát voltaképpen humánus fenyték. Érdekes, de ezt a tanulók is így érezték. Erre utal egy meglepő tavaszi ünnepség, az ún. virgácsünnep! Ekkor a tanárok a diákokkal karöltve vidám piknikkel egybekötött osztálykirándulást tartottak a szomszédos erdőbe, hogy begyűjtsék az évi mogyoróvessző-szükségletet. Az a tény, hogy ebben a diákok is vidáman részt vettek, mutatja, hogy számukra is teljesen természetes volt ez az eljárás.

Az iskolában először írni és olvasni tanultak meg. A módszer nem sokat változott az ókor óta, itt is a másolás és a tanultak szóbeli ismételtetése történt kórusban vagy egyenként. Az viszont, hogy az írás-olvasás tanítását különválasztották, ma már érthetetlen számunkra. Így áll elő az az abszurd helyzet, hogy az első ezredforduló környékén több papról tudunk, aki olvasni tud, de írni nem! A kódexmásoló szerzetesek közül pedig sokan egy hangot sem értettek abból a sok ezer oldalnyi szövegből, amit életük során lemásoltak. Ebben az időben Európa-szerte óriási feltűnést keltett az a szerzetes, aki olyat tudott, amit rajta kívül senki a földrészén: képes volt magában olvasni!

Egy adott kor lelkivilágát műalkotásai fejezik ki leginkább. Ha a középkori festészetet vizsgáljuk, igen meglepő felfedezést tehetünk. A festményeken szerepelnek uralkodók, lovagok, polgárok, hölgyek, földesurak, de a hétköznapi élet apró, sőt elég intim eseményei is. Háza mellé vizelő paraszt, nemi szervét melegenítő házaspár, fürdőben szerelmeskedő fiatalok, oszladozó tetem, koponyák halma, nyulak, őzek, madarak, lovak, kutyák, macskák. Egyvalami nem szerepel egyetlen műalkotáson sem, de versben, szoborban, regényben sem. Gondolom, kitalálták már: a gyerek! A gyermek egyetlen megjelenítési formája a kis Jézus, aki megváltói minőségében ábrázoltatik. A gyerek önmaga jogán, úgy, mint az élet fontos része, sehol sincs. Az ok egyszerű: nem volt az élet fontos része.

Anyaszomorító бүдös kölkök

(A magyar középkor)

Őseinknek nagyon fontos és meglepő megérzéseik voltak. Ezeket a halvány sejtéseiket pedig – természettudományos műveltség híján – hiedelmek, babonák tarka köntösébe öltöztették. Azt észlelték, hogy az ember gyereke olykor fiú lesz, olykor lány, de semmiféle rendszert nem sikerült az évszázados folyamatban megfigyelni. Akkor legalább próbáljuk meg befolyásolni, hiszen a lány úgylis csak kenyérpusztító, ha nagy lesz, meg viszi a hozományt, úgyhogy több fiú kell, nincs mese! Ezt pedig úgy próbálták elérni, hogy a férfit legszimbolikusabb tárgyát helyezték nászéjszaka előtt az ágy alá: egy baltát. Hát nem biztos, hogy ez volt a telitalálat.

Két másik megérzést viszont joggal nevezhetünk akár fantasztikusnak is. Őseink 800 évvel Szentgyörgyi Albert előtt felismerték a C-vitamin jelentőségét, és rájöttek a kismamavédelem fontosságára. Erre utal az a meglepő hiedelem, hogy a terhes nőt el kell látni gyümölcscsel. Méghozzá azonnal, és bármivel, amit megkíván! A babona szerint ugyanis, ha az áldott állapotban lévő nő nem

kapja meg a kívánt gyümölcsöt, szemölcs vagy anyajegy nő a gyerekre emiatt. (– Epret kívánok! – De, édesem, február van. – Azt akarod, hogy szemölcsös legyen a gyerek?! – Hm... eper kell, Nyuszómuszó!) A kismamavédelemre utal az is, hogy míg a lopást Szent László akasztással, későbbi királyaink különböző testrészek erőszakos eltávolításával büntetik, addig egy terhes nőnek gyümölcsöt lopnia szabad! Őseink igazán remek fickók voltak! A várandós nőket nemcsak a vitaminhiánytól óhajtották óvni, hanem a lelki megrázkódtatástól is, természetesen e köré is a hiedelmek burkát vonták. A hagyomány szerint a terhes nőnek tilos a másvilág rontó démonaival bármiféle kapcsolatba kerülnie, úgyhogy nem mehetett temetésre. Tanúskodásra, eskütételre pedig semmiféle bíróság nem kötelezhette.

A gyermek születése otthon történt, ahol általában ott volt a bába, de több rokon asszony biztosan. A szülés guggoló helyzetben folyt le a tűzhely közelében, mert ősi hitük szerint így esélye van a régebben meghalt ős lelkének újjászületni a csecsemőben. Erre utal az a szokás is, hogy a gyermek általában nagyapja nevét kapta, így az egy családon belüli nevek két-három generáció után nagy százalékban ismétlődtek. (Ezért van az Árpád-házban is négy Béla, négy László, öt István.) A szülés azonban a kor viszonyai között gyakran végződött tragikusan, vagy a gyerek, vagy a nő halálával. Ha a gyerek halt meg, az anya kifejt egy keveset a tejéből, s egy szelet kenyér kíséretében tette a gyerek koporsójába. Az anyatej különleges tápláló és védő erejének felismerésére utal az a szokás, hogy ha az anya halt meg a szülésben vagy gyermekágyban, a csecsemőt még egyszer megszoportatták halott édesanyja emlőiből.

Ha viszont mindkettő életben maradt, jött az újabb gubanc. A hiedelem szerint (lásd: magas csecsemőhalandóság) a rontó démonok elkezdik keresni az újonnan világra jöttet, hogy elpusztítsák. Ez ellen érdekes módon védekeztek. Úgy csináltak, mintha nem is létezne a gyerek, így a démon nem találhat rá. „Ó jaj, meghalt a gyerekem!” – siránkozott reggelente az anya. Óvónevekkel látták el: Nemél, Nemvagy, Haláldi, így szólították, hogy a rontó erők ne leljék meg. A másik megoldás az volt, hogy elismerték ugyan, hogy a gyerek él, de a nevek és a megszólítások azt fejezték ki, hogy nincs érzelmi kapcsolata az anyának a gyerekekkel, ha elviszi is a szellem, nem fog fájni! (Akkor meg fölösleges strapálnia magát, ugye.) Szemét, Szennyes, ilyen neveket adtak neki, ha a szomszéd belépett, kiköpött: – Hú, de csúnya vagy! – kiáltotta. De szerencsésnek gondolták ezt az érzelmi közömbösséget a megszólításokban is kifejezni. A régi szülők kifejezetten kedveskedő és védelmi okokból szólították gyerekeiket kis szarosnak, taknyosnak, büdös kölöknék, nyavalyás anyaszomorítónak. (Ma már nem feltétlenül ez okból szólítjuk őket így.) Ez a szokás sok helyen él ma is, úgyhogy nem kell feltétlenül halálra sértődnünk, ha egy falusi néni mosolyogva kérdezi kétéves leánygyermekünkre utalva: – Hát hogy van a kis kurva? – A gonosz démonok átverése megér ennyit.

Ez a babona, hogy a világ bizonyos elemeinek megfordítása szerencsét hozhat, ma is él, mikor fordítva felvett zoknink vagy pulóverünk észleléskor szerencsés napra gyanakszunk. A valóság megfordításának varázserejét a gyermekek is megőrizték. A középkor magyar gyermekének nem voltak a mai értelemben vett játékaik, egészen kicsi korától kezdve a felnőtt világot utánozta, persze játékosan. A régi sámánszertartás is ezek közé tartozik, amit a gyerekek

meglestek, és tapasztalhatták, hogyan gyógyít a sámán: „sípbal, dobbal, nádi hegedűvel”. A gyermeki utánzás egy régi varázslást, ráolvasást is megőrzött, melyben szintén a fordított világ természetfeletti ereje jelentkezik: „szita, szita péntek, szerelem csütörtök dob szerda”. S mivel a gyerek a felnőttől elesett dolgokat utánozta gyerekkorában, zökkenőmentesen illeszkedett bele a felnőttvilágba. Egyszerű és áttekinthető volt az élet, s a felnőttkor sem volt akkora változás, mint egy mai fiatal számára, aki 15-20 év tanulás után egyszer csak egy idegen irodában találja magát.

Mondjuk, a jobbágy gyerekeit ilyen veszély távolról sem fenyegette, hiszen gyakorlatilag nem jártak iskolába, s így 100%-uk analfabéta volt. De nem is volt szükségük másra, mint amit a fiú az apjától, a lány az anyjától tanult, hiszen így éltek már őseik is több száz éve. A nemes ifjak közül sem jártak sokan iskolába, pedig megtehették volna, de nem volt nagy divat. (A XV. század egyik legnagyobb hadvezére, Hunyadi János is írástudatlan volt.) Érdekes módon a nemesi származású lányok előtt viszont nyitva volt a tanulás egy – valljuk be, kissé rögös – út, hiszen elmehettek a kolostorba. Ez a gazdag nemeskisasszonyok számára valóságos nevelőintézetként működött, hiszen nemcsak írni, olvasni, de olykor gyógyítani, sőt viselkedni is megtanultak. Persze mikor az iskola végeztével a nyelveket beszélő, olvasott, énekelni, gyógyítani tudó hölgyet szülei egy lóhúgszagú, analfabéta vénemberhez adták hozzá, vélhetően elgondolkozott a kolostorprojekt helyességén. A városban a faluhoz hasonlóan egyszerű helyzet állt elő: a lányok megtanultak szőni, fonni, főzni, háztartást vezetni anyutól, a fiúk pedig apjuk szakmáját tanulták meg aprólékos gondnal.

Volt egy szakma, melynek fortélyait a gyerek szintén az apjától leste el, de ma ezt már egy kicsit furcsálljuk. Ez a szakma a hóhérság. A hóhér megvetett, lenézett, szent borzadályt keltő ember volt, s gyerekeit sem vették fel tanulni sehova, így neki is egyenes út vezetett a szakmához. Reggel a mester kézen fogta a fiát, s elvitte a munkahelyére. Ez a börtön kínzókamrája volt, ahol a nebuló megfigyelhette a szakmai fogásokat. Megtanult szakszerűen fejet, orrot, kezét levágni, tüzes fogóval ügyeskedni, akasztani, felnégyelni, s minden egyebet, amit egy gyereknek meg kell tanulnia. Mestervizsgálója előtt a szakmai gyakorlatát állatokon végezte. Vizsga előtt az apja eret vágott magán, a vért pohárba csorgatta, s egy bizarr szakma bizarr aktusaként megitta a gyerekekkel, hogy bátorságot öntsön belé. A vizsga után pedig megvergette a kamasz fiú vállát: – Ügyesen nyúztál, fiam, magam sem csináltam volna különbül! Büszke vagyok rád!

A gonosz mostoha

(A kora újkor)

Amikor az ember azt hiszi, hogy ennél rosszabb már nem jöhet, az élet mindig kötelességének tartja bebizonyítani, hogy ez az érzés pusztán a felelőtlen optimizmus terméke. Ha azt hinnénk, hogy a középkori gyerek sorsánál nem lehet rosszabb, keservesen csalódunk. A kora újkor (XVI–XVII. század) gyermeke megszenvedte ugyanazt, amit középkori üknagymamája megszenvedett. A csecsemőhalandóság továbbra is tragikus volt, a szifilisz terjedése miatt pe-

dig bezárták a középkori fürdőket is, úgyhogy a higiéniai helyzet – ha ez lehetséges – még a középkorinál is rosszabb volt. Mindehhez járult még az a tény, hogy ebben a korban az orvosok és a botcsinálta pedagógusok már elkezdtek foglalkozni a gyerek mint jelenség kérdésével. Bár ne tették volna!

A gyermek viselkedésének megfigyeléséből ugyanis azt a következtetést vonták le, hogy a gyerek nem más, mint egy kis állatka! Hát nézzük meg, mit csinál. Beszélni nem tud, maga alá rondít, bög vagy alszik, ha nagyobb lesz, mindenféle baromságot a szájába töm, önvészélyes játékaival életveszélybe sodorja magát, nem látja be bizonyos dolgok lehetetlenségét. Ebből logikusan következik, hogy amit a gyerek akar, az rossz. A gyermek akarata tehát rosszra irányul, így egy szülőnek mi a legfontosabb feladata? Természetesen az, hogy a gyerek folyton rosszra irányuló akaratát megtörje. Ezt pedig – mivel nem érti a szép szót – kizárólag veréssel lehet elérni, így rendszeressé vált a testi fenytetés. A felhatalmazást egy bibliai idézet nyújtotta, Salamon ugyanis azt mondja: „Aki gyerekét szereti, megveri.” Persze csak azért, hogy jót tanuljon.

A másik új elem a gyereknevelésben egy orvosi tapasztalat eredménye. Az orvosok megfigyelték, hogy a nőt megviseli a terhesség, a szülés és a szoptatás. A korabeli vitaminhiányos időkben a szoptató anyák rendszerint vérszegények, sápadtak voltak, gyengébbek, mint a nem szoptató nők. Mi hát a logikus következtetés? Az, hogy a gyerek elszívja anyja életerejét, csökkenti életenergiáját, az ő fejlődése csak az anyáé kárára történhet. A gyerek tehát nem más, mint egy kis vérszívó dög. Az a gyerek, aki a középkorban közömbös volt, a kora újkorra elkezd vészterhes adományává válni, akinek élete az anyját veszélyezteti. Az anyának innentől kezdve kétirányú törekvése van: ha gazdag, igyekszik kiadni szoptatós dajkának (szívja az ő vérét), ha szegény, igyekszik elhallgattatni, hogy ne zavarja a kis vámpír folyton. Ennek egyik eszköze a fent említett verés, a másik pedig egy újdonság: az ijesztgetés. Ha a gyerek fél, csöndben van, le van a gond róla. Ekkor születnek meg a rémisztő történetek, szellemekről, boszorkányokról, lidércekről, mumusokról, vérfarkasokról, csak hogy csöndbe maradjon a gyerek. (A XV. századi török gyerekeket mással rémisztgették. – Ha nem maradsz csöndben, Abdulka, elvisz a Hunyadi János! – mondta a török anya helytelenkedő kölkének.)

A szoptatástól való megszabadulást egyszerűbben oldották meg. A gazdagok kiadták csecsemőiket két-három éves korukig szoptató dajkához, falura. Hogy ez milyen tömeges jelenség volt, arra van egy adat a XVIII. századból. Ekkor az egyik évben Párizsban 21 ezer gyerek született, közülük 17 ezret (!) adtak vidékre dajkaságba, 2-3 ezret lelencházba, 700-at otthoni dajka szoptatott, s a 21 ezerből csak 700 (!) szopott saját anyjától. A vidéki parasztasszonyok a szoptatásért pénzt kaptak, s ha meg voltak szorulva, olykor túlvállalták magukat. Ez viszont azzal járt, hogy saját gyerekeknek nem jutott tej, amit kecske- vagy tehéntejjel igyekeztek pótolni. Ennek pedig gyakran halál lett a vége. S mi történt, ha háromévesen visszakerült a gyerek a szülői házba? Akkor az anyá sértődött halálra az első „Csókolom, a nénit hogy hívják?” kérdésre.

Már a visszatérés is trauma volt a gyerekeknek, a java viszont csak ezután jött. A verésről és rémisztgetésről már szóltam, de ha az anyá belehalt a negyedik vagy ötödik szülésébe, jött az újabb megrázkódtatás: a mostoha. A korai halálozás miatt a mostoha létét a kor egy jellemzőjének tarthatjuk, általános jelen-

ség volt. Egy parasztcsalád nem engedhette meg magának, hogy asszony nélkül maradjon a háztartás és a gyerekek, úgyhogy a gazda rövid időn belül újra megnősült. A házhoz hozott egy vadidegen nőt, aki jó alany volt, hogy megalkossák róla Hamupipóke vagy Hófehérke gonosz mostoháját. De tudjuk-e azt, hogy milyen sors adatott a gonosz mostohának? Mondjuk húszévesen, két saját gyerekkel megérkezik egy idegen házba, ahol együtt él a nagycsalád. A férj elmegy dolgozni reggel, onnantól kezdve az élete egy pokol. Az anyósa folyamatosan piszkálja (innen származnak az anyósviccek), a sógornói utálják, az apósa és a férj fiútestvérei szexuális ostrom alá veszik, nevelt gyerekei pedig igyekeznek minél jobban kikészíteni. Hát nem egy leányalom. Csoda-e, hogy ebben a szörnyű légkörben igyekeznek egy kicsit saját gyerekeinek a pártját fogni, akikkel még annyira sem törődik senki, mint vele?! Íme, az igazi gonosz mostoha, aki sokkal inkább áldozat, mint kínzó.

És vajon milyen felnőtt lesz ezekből a gyerekekből? Milyen felnőtt lesz abból az emberi lényből, akit gyermekkorában dajkaságba adtak, mikorra megszokná, visszaviszik, rendszeresen megverik minden apróságért, rémmesékkel ijesztgetik, apját alig ismeri, anyja pedig vérszívóként tekint rá?! Milyen felnőtt lesz abból a gyerekből, akinek az a tapasztalata, hogy egyetlen óhaját, akaratát, kívánságát sem elégtik ki, s erre semmilyen különleges okuk nincs azon kívül, hogy szerintük így kell gyereket nevelni. Az ilyen gyerek alapélménye az lesz, hogy a világ gonosz, az emberek aljasak és kegyetlenek, hogy mindenkivel szemben bizalmatlannak kell lenni, s érdekeinket egyetlen módon tudjuk csak érvényesíteni: gátlástalan önzéssel és kíméletlen erőszakkal. De mitől tudna szeretni az, akit soha nem szerettek, mitől lenne kíméletes, akit soha nem kíméltek, mitől lenne irgalmas, akinek soha nem irgalmaztak? A szeretet ugyanis egyáltalán nem magától értetődő dolog. Az a szoptatásnál kezdődik. Gesztusokból, érintésekből, szavakból, mosolyokból áll össze. Akire a nevelés, a kultúra nem von egy civilizációs mázt, az csak ősi lényegünket tudja felmutatni: az agresszív, vadászó nagymajmot. S ha a kora újkorban a családok többsége érzelemszegény, kiegyensúlyozatlan, kíméletlen és önző, vajon milyen lesz az e családokból álló társadalom? A frusztrált, idegbeteg gyerekekből frusztrált, idegbeteg felnőttek lesznek. A kora újkor a háborúk, vallásháborúk, gyarmati népiirtások, inkvizíciók, boszorkánypercek, kalózkodás, zsoldosok tömeggyilkosságainak ideje. Ide juttatta a korántsem tökéletes középkori társadalmat két tapasztalati úton belátott igazság. Olykor ennyi is elég a világ megromlásához: az embertelen nevelés.

A kor embertípusát Shakespeare rajzolja meg zseniálisan. Drámái véres és vad forgatagában – mai szemmel nézve – csupa beteges lelkű ember tűnik fel a színpadon. Ha egy hős valamitől indulatba jön, ezt minden megfontolás nélküli azonnali tett követi. A megkívánást azonnali ostrom, a dühöt azonnali gyilkosság. A kor nézője számára Hamlet volt a kuriózum, aki gyilkossága előtt egy picit azért vívódott is. Othello egy pletyka miatt megfojtja a szerelmét, Rómeó meggyilkolja szerelme testvérét, Machbeth egy jóslat hatására mindenkit kiirt, aki útjában áll, III. Richárd úgy dönt, hogy gazember lesz. S a többiek is elájulnak, görcsökben vonaglanak, megőrülnek, őrzöngének, gyilkolnak. Íme, a kora újkori rideg családmodell terméke: a birtoklásvágyát, életéhségét, gyűlöletét szabadjára engedő őseMBER.

Legyetek ismét emberek!

(Változások kora, a XVIII. század)

A kora újkorban a gyermekkort nem tekintették külön, önálló életszakasznak. Úgy érezték, hogy a gyerek az egy apró termetű ember, aki csak makacsságból nem viselkedik úgy, mint egy felnőtt. Elfelejtkeztek arról a régi bölcsességről, hogy az ebihal nem tökéletlen béka, hanem tökéletes ebihal. Főúri családok festményeiről felnőtt ruhába öltöztetett, szomorú tekintetű gyerekek néznek le ránk. VIII. Henrik Angliájában a lopáson ért gyereket ugyanúgy felakasztották, mint amikor felnőtt lopott, s a boszorkányként elítélteket máglya várta, ha felnőtt volt, ha gyerek. A lelki ridegségre jellemző, hogy ezeket a nyilvános kivégzéseket végignézték a gyerekek is (tanuljon belőle alapon), és ezt mindenki természetesnek és helyesnek érezte.

Néhány uralkodónál azonban kezdett oszladozni a lélekre települt köd, és rájöttek, hogy csak föl kellene lépni a gyermekgyilkosságok ellen. Persze ők is koruk termékei voltak, így jellegzetesen XVI. századi módon kezdődött a gyermekvédelem: a gyermekgyilkos anyákat kivégezték. Ennek az oka elsősorban nem az volt, hogy juj, szegény kisgyermek, hogy lehet ilyet csinálni, hanem az, hogy akit közvetlenül születése után tesznek el láb alól, azt nem keresztelik meg, nem részesül keresztény temetésben, vagyis a kor közfelfogása szerint nem léphet be a mennyországba. Ez volt az igazi baj. A kor szörnyű magas csecsemőhalandósági aránya azonban nyitott egy menekülőkaput a bűnös anyák előtt: azt lehetett mondani, hogy a baba már halva született. S ekkor jött a XVI. századi bizonyítási eljárás: orvos-szakértő és laboratórium híján a vádlottat megkínózták, s ha bevallotta, ki lehetett végezni. Ha viszont kibírta a gyötrelmeket a nyomorult, szabadon engedték.

A XVIII. századi uralkodókban azonban egy új gondolat kezdett szép lassan alakot öltetni: mi lenne, ha – pusztán a változatosság kedvéért – egy kicsit néha törődnének is a népükkel. S mivel ezt többen jó ötletnek tartották, sok helyen Európában bevezetik az általános tankötelezettséget, kórházakat építenek, orvos- és bábaképzést indítanak be. De mi legyen a sok fölösleges gyerekekkel? Mert ugye, fogamzásgátló nincs, megölni nem lehet, mert kivégeznek, de minimum megkínóznak miatta, eltartani nem tudom, a férjem viszont folyton zaklat, s eljár a keze, ha húzódozom. Nem kis dilemma. E probléma megoldására születik egy vadonatúj intézmény: a lelencház. Az állami nevelőintézet – ma is így van – csak kényszermegoldás, a kisebbik rossz, de a XVIII. században egyenesen szörnyű volt. A városokban kialakult egy meglehetősen embertelen (a rideg családmodell korában vagyunk), de racionális megoldás. A nagyvárosokban a nem kívánt gyerekeket egyszerűen kirakták az utcasarokra, s az állami gyermekbegyűjtők, akik szekerekkel járták a várost, összeszedték a kitett porontyokat, felrakták a szekérre, és irány a lenc. Hogy itt milyen állapotok uralkodtak, azt jól jellemzi az az adat, miszerint Londonban négy év alatt 15 ezer (!) gyereket adtak be, s közülük 10 ezer (!) hamarosan meghalt. Dél-Európában ez az arány még szörnyűbb volt (80-90%), Oroszországban pedig még ennél is magasabb, gyakorlatilag egyenlő volt egy halálos ítélettel.

Nem ez volt tehát a nagy áttörés. Azt csak a forradalom hozta el. A forradalom pedig úgy tört ki, ahogy általában a forradalmak szoktak: egy új nem-

zedék végignézett az apái alkotta világon, s azt mondta: biztos, hogy csak így lehet csinálni? Végignézték a háborúk hulláhegyein, az egymást szinte gyűlölő családtagokon, az akasztófán lógó vagy lelencben haldokló gyerekeken, az önkontroll nélküli pszichopatak tömegén, a halálosan unalmas, de brutális iskolán, s azt mondták: gyerekek, ez borzalmas! Nem igaz, hogy nem lehet másképp élni! S egy Goethe nevű német író bebizonyította, hogy lehet. Az *ifjú Werther szenvedései* című regényében érdekes felfedezést tett. Azt, hogy az embernek van lelke! (Ez újdonság volt.) Méghozzá olyan lelke, ami érdekes, amit lehet szeretni, kutatni, feltárni. Innentől kezdve a meleg lelkű emberek a kiválasztottak kis szektájához tartozónak érezték magukat. A Werther-láz pedig végigsöpört Európán, s mindenki igyekezett lelki baráttra, és ha lehet, fájdalmas és beteljesületlen szerelemre szert tenni.

A másik forradalmár, akit Rousseau-nak hívtak, sokkal alaposabb ember volt. Ő is szembefordult atyái világával, de úgy gondolta, egy felnőtt ember javíthatatlanul foglya életének, velük nemigen lehet mit kezdeni, a gyerekekből viszont még lehet normális ember. Ő fedezte fel a gyerekkort. Hogy lehet az életet megjavítani ugyanis? Hát úgy, hogy mindennek az ellenkezőjét csináljuk, mint eddig – így Rousseau. A világ rideg, kegyetlen és ostoba? Térjünk hát vissza a természethez, a természeteshez! „Jöjjetek az erdőbe és legyetek ismét emberek!” – adta ki a jelszót. Ő írta meg az emberiség első pedagógiai regényét, melynek címe: *Emil, avagy a nevelésről*. Hogy kell Emilt nevelni? Pont ellenkezőleg, ahogy eddig tették. Ha az iskola agyszikkasztó magolás, ismétlés, másolás, Emilt tanítsa a természetet! Kimennek az erdőbe, megfigyelik az állatok életét, a növények felépítését; fizikát, földrajzot kísérletek útján tanulnak. A gyerek olyan, mint a természet, eredendően egyszerű, közvetlen, jó és üde – mondja a szerző –, hiszen mindkettő Isten alkotása, tehát rossz nem lehet, csak az emberi világ rontja el. Az iskolában vesszővel kényszerítik a gyereket a tanulásra? Emil csak akkor tanul, amikor kedve van. Az iskola agyongyötri a gyereket a sok könyvvel? Emil nem olvas, csak a Robinsont. Az iskolában vasfegyelem uralkodik? Emil mezítláb szaladgál a mezőn, fára mászik, patakon úszik át, özekekkel fut versenyt, egyszóval olyan gyerek, amelyet a kor képtelen volt előállítani: szabad és boldog. Dicsőség neked, Jean-Jacques Rousseau!

A természet tehát csalhatatlan mérce, aki azt követi, rossz útra nem tévedhet. Mit mond hát a természet a leánygyerek neveléséről, akikből a jövő asszonyai lesznek? Zsófia – Emil szerelme – is olyan boldog és szabad, mint főhősünk? Nos, ez koránt sincs így. Zsófiának kötelessége – a természet csak tudja – jó anyának, jó feleségnek lenni, ennek érdekében pedig bőségesen elegendő, ha megtanulja a háztartási munkákat, esetleg egy kis szövést-fonást. „A természet rendje az, hogy a nő engedelmeskedjék a férfinak (...) a nő arra van teremtve, hogy legyen engedékeny a férfi iránt, sőt igazságtalanságait is elviselje.” Hát, érdekes dolog ez a természet. Fura ez a forradalom. Egy fiúgyerek nevelésénél mindent ellenkezőleg kell csinálni, mint eddig, egy lány esetében minden marad a régiben. De hát, ha a természet egyszer ezt tanítja, mit tudunk csinálni, ugye?!

Minden féloldalassága ellenére mégis Rousseau volt az, aki megváltoztatta az európai ember viszonyát saját gyerekéhez. Ez volt a nagy áttörés! Európában valóságos pedagógiai láz terjed el, mindenki nevelni akar és mindenki jól. Sőt

Rousseau azt is felveti (lásd: természet), hogy úgy volna a helyes, ha az anyák maguk szoptatnák gyerekeiket! Ez egy vadonatúj és ezért roppant divatos gondolat lett. Ez lett a cuki, a cool, a trendi, a modern. Valóságos szoptatási láz tört ki Európában, s ez megszülte lassan azt az érzelmi viszonyt a gyermek és anyja közt, ami a dajkasági mánia miatt alacsonyabb szinten pislákol csak. Sőt, Rousseau továbbmegy. Szerinte az volna a természetes, ha az apák mostantól nemcsak eltartanák gyerekeiket, hanem gondoznák is, játszanának is, beszélgetnének is velük, tevékenyen részt vállalnának a gyerek nevelésében. Ez tényleg forradalmi gondolat volt! Apró szépséghibája csak a történetnek, hogy mikor ezeket a nemes eszméket papírra vetette, éppen az ötödik gyermekét adta – biztos ezt kívánta a természet – Ielencházba.

Európa legjobb anyái (A magyar újkor)

A Mohácsnál meghalt II. Lajos koraszülöttként jött a világra. Mikor az orvosok világra segítették a kis nyeszlett, lila, vacogó békát, komoly aggodalommal néztek a jövőbe. A király egyetlen gyermekének életben tartása országos fontosságú kérdés. A legfontosabb feladat a testhőmérséklet fenntartása volt. A takaró kevésnek bizonyult, a tűzhöz közel nem merték tenni, s mikor mindenki kétségbeesett, egy okos ember a homlokára csapott és megtalálta a megoldást. Kettévágtak egy élő sertést, a kis királyfit pedig belecuppantották a sertés gőzölgő belső szervei közé. Egy óra múlva, mikor már kezdett hűlni, egy újabb sertést vágták ketté, s így tovább, míg a gyerek meg nem erősödött. Így találták fel a magyarok a XVI. században az inkubátort.

Az ügyes trükk ellenére Magyarországon a csecsemőhalálozási arány hasonló, mint Európa nyugati területein. Még az 1800-as évek első felében sem érte meg a gyerekek 50%-a a tízéves kort. S mivel nagyon sok gyerek született és halt meg, sem a születés, sem a csecsemőhalál nem számított rendkívüli eseménynek, csakúgy mint Nyugat-Európában. A magyar családi nevelésben is megtalálunk egyfajta ridegségbe hajló szigort, ennek azonban pontosan körülhatárolható oka volt. A szűkös életkörülmények nem tették lehetővé a gyerek kényeztetését, így a parancsolásra épülő nevelés azt a célt szolgálta, hogy a gyerek ne lázadozzon életviszonyai ellen, úgysem tud rajta változtatni. Régi visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a válogatós gyerek napokig azt az ételt kapta, amit visszautasított, egy másikat pedig csak azért nem engedték el a régen várt ünnepségre, hogy megtanulja, mi a lemondás. (Ez persze nyugaton is így volt. Nagy Frigyes porosz királyt például gyermekkorában – feltehetően súlyosan elmebeteg – apja azzal próbálta az élet megpróbáltatásaira felkészíteni, hogy akkor is megverte, ha nem csinált rosszat, és gyakran etette romlott hússal, hogy a katonaéletet is modellezzék.)

A magyar családokban zajló nevelés tehát sok tekintetben hasonlított az európai átlaghoz. Vannak azonban figyelemre méltó különbségek is! A Nyugat-Európában ekkor általánosan elfogadott divat, hogy a gyereket kiadják évekre vidékre dajkaságba, Magyarországon teljesen hiányzik! (Úgy látszik,

nem olvastak modern szakirodalmat, és nem tudták, hogy a gyerek egy kis vérszívó dög.) Ha alkalmaztak is néha dajkát, akkor az a családhoz jött, de a szoptatás volt az általános szokás. Ez pedig lehetővé tette azt a meleg anya-gyermek kapcsolatot, mély érzelmi kötődést, ami a szoptatással kezdődik. A nyugaton ekkor általános rideg családmódellem nyomait sem látjuk Magyarországon. A gyermek is egészen más polcra kerül, mint más országokban. Míg Itáliától Angliáig a bűnöst akkor is kivézik, ha gyerek, addig Magyarországon egy ilyen eset sem fordul elő! Sőt, Könyves Kálmán király az 1100-as évek elején már olyan törvényt hozott, hogy az ember tizenöt éves koráig gyereknek számít, és gyereket nem lehet megbüntetni! Őseink tehát nemcsak kismama-, hanem gyerekvédelmi programot is kidolgoztak. (Igazán felzárkózhatott volna a fejlett Magyarországhoz az elmaradott Nyugat-Európa!) Ennek a meleg családmódellemnek érdekes lenyomatát látjuk a XVII. századi írásokban. Pázmány Péter egy művében erősen korholja a magyar anyákat, hogy nem alkalmaznak szigorú, jezsuita nevelési elveket.

„Ha egy kis nyavalya éri (a gyereket), ha magát megsérti, minden dolgát elhagyja az anya, és fiát siratja, vigasztalja, orvosolja.” Sőt, ha a fiatal „...rest az isteni szolgálatban, ha csacsogó, ha szerelmeskedik, és egyéb vétebbe esik...”, akkor azt az édesanya bezzeg nem érzi olyan nagy bajnak! A képlet tehát teljesen világos. Mi a baj a magyar anyákkal? Az, hogy teljesen normálisak! Sőt, gyermekeik bűneinek pártolásában néha odáig merészkednek, hogy már nem olyanok, mint az a bibliai anya, aki „...inkább akarta, hogy egymás után szörnyű halállal megölessék hét fia, mintsem csak egy bűnt cselekednék isten ellen.” Sőt olyanok is vannak – így Pázmány –, akik táncolásra biztatják lányukat, vagy „betegségekben körülöttük vigyáznak, orvosokat keresnek, halálukon siránkoznak”. A derék esztergomi érsek bűnöket, gyengeségeket ostorozó indulatában észre sem veszi, hogy korholása a magyar anyák dicshimnuszává válik. Semmi ridegség, semmi fanatizmus, csak megértés, türelem és meleg szeretet. Éljenek a magyar anyák!

Hogy ez miért alakult így, arra az egyik lehetséges magyarázat az, hogy Magyarországon hamarabb vert gyökeret az a gondolat, mint Európa más részein hogy tulajdonságainkat az anyatejjel szívjuk fel. Lehet, hogy ezért nem vált általánossá a dajkaság intézménye sem, ahogy Európában is csökkenni kezdett ez a divat, mihelyt „felismerték” az anyatej „tulajdonságörökítő” szerepét. Pázmány szerint ezért kell a nők erkölcsi nevelésére különös gondot fordítani, mert rajtuk áll vagy bukik minden. Hiszen „...kitől születünk, azoktól szopjuk tejjel együtt az erkölcsöket”. Sőt hozzát teszi, hogy életünk első nyolc évében az anyáktól tanulunk mindent. És az apák? Mi van az apákkal? Hol vannak nyolc évig?

Bizony, kissé pironkodva írom le az igazságot: sehol. Míg az anyák felülmúlják európai kolléganőiket, addig a magyar férfiak hozzák a „jó” átlagot. Mikés Kelemen szerint a gyerek „...otthon egyebet nem lát, mint minden héten kétszer apját részegen látja (...) kitől mindenféle rossz szokást és rossz erkölcsöt tanul”. A korban a kisgyerek nevelése (Rousseau-ig) kizárólag az anya feladata volt. Ha a gyerek felcseperedett, megkezdődtek az iskolai évek, amelyek ugyanolyan szörnyű unalmasak voltak, mint Európában bárhol. Évekig csak latin nyelvet tanultak, azt is folyamatos másolással, ismételtetéssel, nem csoda, hogy a gyermek türelme egy idő után elfogyott, ekkor pedig jött a büntetés.

Bethlen Miklós XVII. századi főúr saját élményét is elmeséli egyik tanárjáról. Ma egy tanári pofonért feljelentik a sodrából kihozott tanerőt. 350 éve ennél egy kicsit durvább volt a helyzet. „Hanyatt fektetett a földre, fejemet, két kezemet, lábamat feltartatta vélem, hogy egyik, hol másik talpamat csapta, (...) hol fejemet a háromágú, lapos korbáccsal.” Hát, ez tényleg nem hangzik valami jól.

A XVIII. század végén azonban megváltozik a helyzet. Mária Terézia, a felvilágosodás gondolatai hatására 1777-ben kiadott tanügyi rendeletében kötelezővé teszi 6–12 éves kor között az ingyenes állami oktatásban való részvételt. Sőt, Rousseau szellemi említi szíven Európában elsőként bevezette a testi nevelést is, s rendelkezett arról, hogy az iskolában elkülönítsenek egy helyet a gyerekek számára, ahol játszhatnak. Sőt, intézkedett ugyanilyen területről a városokban is, ahol ki kellett jelölni egy olyan területet a fiatalok számára, ahol tudnak mozogni, lombos fák susognak és tiszta ivóvíz is található. Látszik, hogy a bölcs királynőnek tizenhat gyermeke volt. Ő találta föl a testnevelésórát és a játszóteret.

A modern család születése

A kora újkorból több feljegyzés mutatja be a paraszt dilemmáját, mikor megbetegedik az apja. Most mit csináljon? Hívjon-e orvost? Az elég drága. Meg már úgy is sokat élt az öreg. És ha hív, de nem gyógyul meg? Főlöleges pénzkidobás. Több visszaemlékező tiszteésséggel emlékszik szüeleire, holott gyakran és brutálisan megverték. De mit tehettek mást? Gyerek voltam, megérdemeltem. Én is így nevelem a fiamat. Mások viszont kifejezett gyűlölettel emlékeznek apjukra, anyjukra, közönyös, brutális gazembereknek festve le őket. De ha a szülőöknek csak teher volt a gyerek, vajon miért születtek ennyit, miért nyűglődtek velük szinte érzelemmentesen? Mert a korban nem volt társadalombiztosítás. Egy gyerek a szüeleinek a nyugdíjat jelentette, esélyt egy normális öregkorra. Íme a gyerekszülés mint a rideg család matematikai számítása.

Goethe és Rousseau után viszont kezd megváltozni a gyerek és a család. Mielőtt azonban igazán megváltozna, még szembe kell néznie egy szörnyű fenyegetéssal, amelynek neve: ipari forradalom. A XIX. század elejére visszaszorultak az Európát sújtó nagy járványok és éhínségek, s a lakosság vidáman szaporodásnak indult. A megnövekvő népesség egy része pedig a városokba áramlott, melyek nem voltak felkészülve ilyen drámai változásra. Legalábbis szociálisan nem. Nem voltak bölcsödék, óvodák, iskolák, kórházak, s a hirtelen beáramló tízezrek borzalmas lakáskörülmények közé kerültek. S mivel a törvényi szabályozás sem volt felkészülve erre, tömegessé vált az ipari forradalom legszörnyűbb vonása: a gyermekmunka. A gyerekeket szívesen alkalmazták a gyárakban, hiszen kevesebbet kellett fizetni és könnyebben lehetett fegyelmezni őket. A porosz bányászfiúkat például szabálysértés esetén 4–16 nyilvános kötélcsapással büntették. Angliában a gyerekek (és persze a felnőttek) heti hat nap, napi 14 vagy több órát is dolgoztak, így gyakran 84 órás volt a munkahét. De az éhhalálnál még ez is jobb volt. 1833-ban aztán Angliában törvényt alkottak, s inntől kezdve nem lehetett kilencévesnél (!) fiatalabb gyereket dolgoztatni, s a kilenc-tíz éveseket is maximum 69 órát (!) hetente.

Aztán egyre többen jöttek rá a helyzet embertelenségére és tarthatatlanságára. Egyikük egy nagyszerű ember volt Svájcban, aki összegyűjtötte ezeket a kis ágrólszakadtakat, és megpróbált róluk gondoskodni, nevelni, tanítani őket. Az illetőt Pestalozzinak hívták, és így írta le a találkozásukat: „...rühesek voltak, szemük tele félelemmel, homlokuk a bizalmatlanság és a gond redőivel, némelyek vakmerők és szemtelenek, koldulásban, színlelésben és mindenféle családságban jártasak, mások türelmesek voltak, de bizalmatlanok, szeretetre képtelenek és gyávák.” Ez a nevelő a család megerősítésében és az anyai szeretetben látta az emberiség megújulásának lehetőségét, s az anyákat felszólította, hogy gyerekeiket szeretettel teljes szabadságban legyenek szívesek nevelni. Rousseau felfedezte a gyerekkort, Pestalozzi felfedezte, hogy a neveléshez, a szív és az elme pallérozásához a gyermeki lélekből kell kiindulni. Ez is egy nagy felfedezés volt, s ennek hatására több uralkodó létrehozta a kötelező oktatást és a falusi népiskolákat. Ekkor viszont a tanítóhiány okozott gondot, úgyhogy sok helyen elbocsátott katonák, munkanélküli munkások, kiöregedett hivatalnokok „tanították” kezdetben a falusi gyerekeket. Sőt, egy utazó elmesél egy történetet, mikor a visongó gyerekhad közepén tanáctalannul álló öregúrról kiderül, hogy ő a falu disznópásztora, s azért hagyják a gyerekekkel, mert már beteg és öreg. (Hát ennél még a mai tanárok is jobbak!)

Az alsóbb rétegek helyzete tehát nem sokat javult, a parasztyerekek továbbra is már fiatal koruktól kezdve szüleikkel dolgoztak, az ipari munkásság gyerekeinek helyzete borzalmas volt, az arisztokraták vagyongyarapító házasságaik cserealapját látták az utódaikban. Az angol középosztályban viszont döntő változások indultak meg. A változáshoz a szentimentalizmus, Rousseau és a romantika érzelm-központúsága mellé egy orvosi tévedés is szükségeltett. Ahogy az élet megromlásához a kora újkorban nagymértékben hozzájárult a gyermek vérszívókénti beállítása, így most a sors, illetve az orvostudomány, mintegy jóvátéve az eddigi bűneit, egy újabb tévedéssel a világ megjavulásához járult hozzá. (Úgy tűnik, az emberi tévedések irányítják a történelmet.) A tapasztalati megfigyelés az volt, hogy a gyermek külsőleg is, belsőleg is erősen hasonlít a szüleikhez, különösen az anyjához. Ennek pedig egyetlen oka lehet csak. Nem, nem a genetika, e Czeizel Endre előtti korban ilyesmiről nem is hallottak. Még csak az sem, hogy az anya foglalkozott velük születésüktől kezdve. Nem. Az orvosok szerint a hasonlóság oka csak az lehet, hogy a gyerek az anyatejjel mintegy felszippantja édesanyja tulajdonságait is. Mi más lehet a megoldás? Ebből viszont súlyos következmények adódnak. Érdemes-e dajkát fogadni, különösen kiadni a gyereket vidékre? Dehogy! Hát akkor a tenyeres-talpas, tudatlan, kulturálatlan, parázna (stb.) parasztlány tulajdonságait szippantsa föl a bankigazgató gyereke? Brrr! Belegondolni is rossz! Maradjon csak a gyerek itthon, és szoptassa a feleség, az édesanya, aki szülte.

És ezzel minden megváltozik. Kialakul egy érzelmetli anya-gyermek kapcsolat, s ezen érzelmi mag köré épül föl a modern család, amely egyre kevésbé pusztán érdekközösség, egyre inkább érzelmi kapcsolatok rendszerévé válik. A termelési közösségből érzelmi közösség lesz. És ez szép lassan kibővül az apával, aki érdekes felfedezést tesz: jó dolog otthon lenni! A meleg családi fészek nyugalmat sugároz, pihenéshez, érzelmi feltöltődéshez juttatja a férfit is, és rájön, hogy otthon is lehet szórakozni. Egyre gyakoribbak lesznek, sőt

a XIX. században a középosztálynál divattá válik a szerelmi házasság. Ez pedig lehetővé teszi a szerelem és a szex összekapcsolását, ami a kapcsolatot, a bensőséges családi összetartozást megerősíti. A középkorban a ház egy nagy helyiségből állt, ott élt a család apraja-nagyja, egy szobában aludtak meztelenül a felnőttek, gyerekek, de még a cselédek is. Minden szükségletüket egymás szeme láttára végezték el. Egymáson keresztül jártak, olykor meztelenül szaladgáltak át a városon a fürdőig. A XIX. századi család intim lesz és befelé forduló: folyosókat építenek a házakban, ahonnan külön szobák nyílnak, így mindenkinek meglesz a maga privát tere. Az egymást szerető családtagok pedig új szórakozási formákat találnak ki. Elmennek együtt (!) sétálni, utazni vagy kirándulni, ami korábban szintén elképzelhetetlen volt, a családon kívüli kapcsolatok sokkal lazábbak lesznek, míg a családon belüli összetartozás megerősödik. S a gyerek inentől kezdve a munkából fáradtan hazajövő családfő játéka, édesé, kis tündérékéje lesz, akit lehet és kell szeretni, s aki a szeretetet duplán adja vissza. S inentől kezdve a férjek egyre kevesebb időt töltenek a kocsmában, hiszen otthon is remekül érzik magukat. Angliában kezdődik az otthon mai fogalmának kialakulása is, ami szeretteink élettere, így érdemes minél szebbé, kényelmesebbé és tisztábbá tenni, amivel az előző századok nemigen törődtek. És Angliában jelennek meg az első gyerekkönyvek, az első játékboltok, s szép lassan az iskola is modernizálódik, és már a verés lesz a különös, később pedig a tilos. Hát valahogy így történt. A XIX. században jött létre az a meleg, szeretetteljes család, amiben jelenleg is élünk, s az iskola is egyre jobban igyekszik a gyermeki igényeknek megfelelni, a pedagógia pedig mára fejlett tudománnyá vált.

Persze nekik könnyű volt. A mai fiatalság már nem olyan, mint az én időmben volt. A maiak már nem akarnak tanulni, nem akarnak dolgozni, csak az élvezetek érdeklik őket, italozás, szerelem, hát mi lesz így a világból?! Manapság már az idősebbeket sem tisztelik, nem fogadják meg a tanácsaikat, mennek a maguk feje után, szófogadatlanok, feleselnek, nagyképűek, Istenem, mi lesz így a világgal? A világ köszöni szépen, jól van. A fenti sopánkodást olykor ma is aktuálisnak érezzük, de ez egy több ezer éves sumer agyagtábláról való! Gondoljunk erre, mikor kisgyerekekünk rágót követel, mikor kamasz gyerekünk elviselhetetlen, mikor értetlenül állunk lustasága és szemtelensége előtt. A régi szép idők, láttuk, nem is voltak olyan szépek. A szabadság, a boldogság, a szeretet ugyanis nem magától értetődő fogalmak. Nekünk kell megküzdeni érte. Aztán egyszer úgyis felnőnek, s ők fognak küszködni elviselhetetlen kamasz gyerekeikkel, ahogy a mi szüleink küszködtek velünk.

Szűcs Ákos vagyok, nős, két gyermek apja. Magyar-történelem szakos tanárként dolgozom. A gimnázium elvégzése után az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán végeztem 1993-ban. A szakdolgozatom során végzett kutatómunka irányította rá a figyelmet a női szerepek, a női státusz érdekes változásaira a történelem folyamán.

Másfél évtizedes tanári pályám során megtanultam egy vastörvényt: nem szabad unalmasnak lenni. Ha egy tanár unalmas, akkor önmaga alatt vágja a fát és sikertelen lesz. Ezért ezek az írások szórakoztató módon próbálnak bemutatni néhány érdekes kultúrtörténeti jelenséget a nők és a gyerekek történelméből – ha lehet ilyenről beszélni egyáltalán. Műfaját szórakoztató, ismeretterjesztő esszéként határozom meg, és azt gondolom, hogy 10-től 90 éves korig bármilyen habitusú, bármilyen végzettségű embernek szórakozást és kalandos felfedezőt jelenthet a kultúrtörténetben.

Mai emancipált világunk női, ha régi korok asszonyainak, lányainak életéről olvasnak, olykor hideglelést kapnak. Igazságtalan törvények, szabadsághiány, brutális, rideg férj, ezek a sztereotípiák jellemzik a régi korok nőinek életét. Igaz-e ez a kissé sablonos kép? Igaz is meg nem is: olykor egy normál nő, olykor egy istennő, olykor egy rabszolganő élete tárul elénk. De vajon miért alakult így a női sors? Mi az, ami változik az idő vagy a korszellem változásaival? Mi az, ami állandó egy nő életében az ókortól az újkorig?

És hogyan illeszkedik ezekbe a mai koroktól gyökeresen eltérő életvitelű és gondolkodásmódú időkbé a gyerek? Mindig ilyen volt a család? Mindig a szülők szeme fénye volt a kis jövevény? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a szerző, és talál néha megdöbbentő, néha boldogító, néha torokszorító válaszokat.

Napkút Kiadó Kft.
1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Telefon/fax: (1) 225-3474
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős szerkesztő: Szondi György
Szerkesztő: Vincze Ferenc
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence